

„Modelul Orbán”: un experiment politic care scoate în evidență, prin contrast, fragilitățile edificiului liberal?

(The “Orbán pattern”: a political experiment that brings out the weak points of the liberal building through contrast?)

Ivan SCARCELLI

Abstract: Viktor Orbán's government in recent years has, in political science essays and widespread perception, become synonymous with “illiberal democracy”. This definition was accepted and proudly relaunched by the Hungarian premier himself, but some scholars underline how his political action cannot be traced back to a real “pattern” of illiberal or populist democracy, but must rather be considered a political experience which, starting from the specific characteristics of Hungarian history and society (including the traumatic experience of the 1956 revolution), uses at the same time the opportunities offered by EU membership, the dashed hopes of the “liberal revolution” launched in 1989 and a moment of crisis that all liberal democracies are going through to varying degrees. In other words, even if Orbán makes use of sophisticated populist rhetorical strategies and is capable of deeply eroding democratic institutions, he has proved to be above all capable of occupying a “space of opportunity” left free by the other political forces in his country; he does not really constitute an exportable “pattern”, since he relies on limitations and weak points typical above all of post-communist Hungary, even if he can be considered an “alarm bell” which should induce liberal-democratic societies and institutions to renew themselves in order to do not get overwhelmed by imminent, possible generalized crises.

Keywords: Viktor Orbán, Liberal Democracy, Populism, Authoritarianism, Ideology, Hungary.

Apariția statelor iliberale, sau a „democrațiilor iliberale”¹, capătă relevanță indiferent de dimensiunea și importanța pe plan strategic și internațional a țărilor implicate, întrucât evidențiază capacitatea de „antreprenori politici” a unor șefi de stat sau de guvern de a priva de sens formele democrației liberale, care sunt păstrate intacte, deși sunt modificate, în timp, cu scopul de a le deturna sensul originar. Astăzi, regimurile hibride, autocrațiile electorale, știu să inoveze formele politice, în timp ce democrațiile liberale par să fi atins potențialul maxim de reînnoire. Noile autocrații creează alte formule politico-juridice capabile să dezorienteze observatorii și (în anumite limite) să nu alarmeze excesiv cetățenii, dându-le celor mai mulți impresia că nu trebuie să sacrifice nimic cu adevărat important. Confrunțați cu complexitatea fenomenelor de globalizare, ele își adaptează structura și mimează la rândul lor o complexitate internă aparent analogă și speculativă, care este mai presus de toate capacitatea sau dorința de a scăpa de clasificări pentru a rezista presiunilor externe și pentru a nu fi nevoiți să dea „seamă” pentru propriile alegeri.

Cazul lui Viktor Orbán și al Ungariei este deosebit de important din acest punct de vedere, potrivit unor specialiști, în primul rând pentru că – după ce s-a aflat în 1989-1990 printre țările care au împins Europa de Est să intre pe orbita liberalismului – a precedat alte țări care, încă din 2010, începuseră procesul de abandonare bruscă a cuceririlor democratice realizate în peste douăzeci de ani². Pe scurt, rolul său inițial de „premergător” i-a acordat prestigiu și influență propriilor forțe politice și economice care întorceau spatele principiilor liberale și pe care, de la un moment dat, le-a obișnuit să preia conducerea.

---

¹ Noțiunea de „democrație iliberală” nu s-a născut cu Orbán, dar acesta și-a apropiat termenul începând cu anul 2014, revendicându-i în mod polemic valoarea și transformându-l astfel într-un „merit” cu care să se mândrească, încercând astfel să-și anuleze detractorii. Cel care a încercat să dea o formă precisă conceptului de democrație iliberală, trăgând în același timp un semnal de alarmă cu privire la degenerarea unor democrații „periferice”, este eseistul Fareed Zakaria, care a tratat subiectul într-un articol din 1997 și apoi într-o monografie din 2003 (amândouă lucrările au precedat „fenomenul Fidesz-Orbán”) – cf. F. Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy”, în *Foreign Affairs*, vol. 76, n. 6 (1997) și *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, Norton & Company, New York, 2003.

² Recomand J. Kornai, „Shifting Away From Democracy – Hungary’s U-Turn”, în *Public Finance and Management*, vol. 15, n. 3 (2015).

Pentru a explica evenimentele actuale din Ungaria, unele studii recurg la un argument folosit deja de scriitorii curentului populist maghiar din prima jumătate a secolului XX, prezentând țara ca un caz excepțional în istoria europeană, în care „cultura neîncrederii” este un element specific ca urmare a structurii societății care, din Evul mediu și până în zilele noastre, a rezervat un rol marginal subiecților și instituțiilor care în alte sisteme politice sunt decisive – precum orașele și burghezia urbană – atribuind aceste elemente altor subiecte și instituții (mica nobilime, țăranii, statul și Biserica), cu un rol chiar excesiv³. Conform acestei lecturi, mediul social al liderilor și al cadrelor executive demonstrează tendința Ungariei de a acorda întotdeauna spațiu ierarhiilor sale sociale tradiționale. După paranteza regimului comunist (anormală în ceea ce privește parametrii acestei analize), potrivit lui Miklós Hadas, deja la guvernul Antall „logica recrutării elitelor” a devenit similară cu cea din anii interbelici. Elitele care au dominat țara în anii '90 – dincolo de diferențele ideologice care le-au deosebit – au provenit din clasele Ungariei „profunde”, veche de secole: media și mica burghezie rurală și urbană, cu amprentă creștină și tendință naționalistă, cu orientare pro-occidentală⁴.

Liderii Fidesz se disting de la început pentru că provin din mediul rural – sate, comunități mici create de politica lui Kádár – lipsite de identitate și de rădăcini istorice⁵. După cum spune Hadas, ei „nu sunt nici țăranii, nici burghezi, nici muncitori; nu provin nici din mediul rural nici din cel urban și sunt în mare măsură imuni la influența religiei. Ei vin de nicăieri sub aspect social, ca să spunem așa”⁶. În anii tinereții, acești politicieni plini de energie „Sturm und Drang” au fost capabili să formuleze utopii progresiste, orientate spre valori și atitudini radicale. Dar extazul puterii i-a vrăjtit; din lipsa unor modele culturale înrădăcinate, le lipseau controalele și echilibrele morale interne care să ofere baza pe care să construiască controale și echilibrele instituționale externe. Această nouă elită nu posedă canonul de onoare tipic aristocrației, nici canonul de virtute tipic burgheziei și, de altfel, nici măcar canonul muncii disciplinate și supuse tipic claselor inferioare (în special țăranilor), forjat din cauza privațiunilor⁷. Apariția lui Orbán poate fi explicată așadar prin istoria de lungă durată a Ungariei, pe scurt; dacă ar fi așa, ar fi o problemă doar pentru țara sa, constituind un model neexportabil, incapabil să producă cu adevărat emulație și *contagiune*.

1956 - revoluții și oportunități pierdute

În orice caz, politica lui Orbán și a partidului său nu poate fi înțeleasă fără a pleca de la istoria recentă a Ungariei și mai ales de la un eveniment cheie care a contribuit la modelarea sau la reconfigurarea identității sale ca națiune. Ne referim aici îndeosebi – după cum poate s-a ghicit deja – la revoluția din 1956. În acest sens, o „memorie comună” nu a fost creată de maghiari, contrar a ceea ce s-ar putea crede, și asta din diverse motive.

În primul rând, a fost o revoluție eșuată, iar în al doilea rând, o revoluție care a fost de mult scoasă din memoria oficială a țării, dar care a rămas în cea a cetățenilor. S-a transformat într-un mit și astfel a fost transfigurat, sfârșind prin a nesocoti conținutul și obiectivele sale reale. Pe de altă parte, deși a eșuat în obiectivele sale specifice, nu a fost în zadar, întrucât a condiționat evoluțiile ulterioare ale regimului comunist maghiar. De altfel, Partidul Comunist Maghiar, după represiunea revoluției sub conducerea lui Kádár, a inversat vizibil cursul față de anii stalinismului (când liderul partidului era Rákosi), urmărind depolitizarea societății și implementarea reformelor cvasiliberale.

„Revoluția negociată” din 1989 a readus la suprafață mitul anului 1956, creând ritualuri comemorative și permițând societății maghiare să explice multiplele înțelegeri pe care fiecare dintre părțile implicate (cetățeni, grupuri) le-au atribuit acestui tragic eveniment istoric⁸. În orice caz, așa

³ Vezi argumentul dezvoltat în M. Hadas, „The Culture of Distrust. On the Hungarian National Habitus”, în *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, vol. 45, n. 1 [171] (2020).

⁴ *Ibidem*, p. 140

⁵ *Ibidem*, p. 141: cu mici afaceri, cu economie gri, așa cum rezultă din lucrarea lui Hadas.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Este bine ilustrat de G. Gyáni, „Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution”, în *Europe-Asia Studies*, vol. 58, n. 8 (2006), cu precădere pp. 1201-1203). La p. 1203 scrie: „Revoluția din 1956 ridică o problemă distinctă în acest context, deoarece a fost un eveniment deosebit, care poartă imagini istorice foarte vii și foarte difuze

cum susține János Rainer, „chiar dacă revoluția a eșuat, ea a câștigat ulterior victorii clare: sub forma unui socialism reformat, mai uman și mai trăibil”⁹. 1956 a ajutat să se acorde o importanță deosebită Ungariei în opinia publică occidentală, ceea ce i-a îmbunătățit imaginea, însă acest lucru nu a fost suficient pentru a realiza speranțele cetățenilor maghiari care s-au răzvrătit: „Ungaria însăși a văzut lumea diferit și mai realist după 1956 decât înainte. Pe de o parte, 1956 a deschis ochii unor oameni din societatea maghiară; au fost mai dezamăgiți și le-a pus capăt speranțelor într-un miracol, bazat pe așteptarea că ungerii nu vor trebui decât să se ridice pentru ca Occidentul democratic să-i elibereze, sau măcar să le ofere un sprijin efectiv. Pe de altă parte, 1956 a deschis Ungaria, când cealaltă parte a Cortinei de Fier a devenit vizibilă. Două sute de mii de oameni din toate straturile și grupurile societății părăsiseră Ungaria și s-au integrat într-o altă lume”¹⁰.

Memoria anului 1956 a reprezentat, după sfârșitul regimului comunist, un teren de dispută între diferitele partide politice maghiare: redescoperirea trecutului a devenit un pas obligatoriu pentru legitimitatea politică și subiectul dezbaterilor aprinse; după 1989, în societatea maghiară s-a acutizat sentimentul că, în 1956, trecutul colectiv a fost întrerupt și că era deci nevoie de refacere a firului care se rupsese, ștergând dintr-o singură lovitură anii comunismului ca un fel de corp străin în comparație cu istoria reală a națiunii. Cu toate acestea, revoluția din 1956, ca orice alt eveniment istoric important, conține fapte multiple, ridică multiple întrebări iar memoria care izvorăște din aceasta transmite sensuri multiple, nu întotdeauna compatibile între ele.

Printre numeroasele interpretări ale mitului „refondator” național din 1956, între sfârșitul anilor ‘90 ai secolului trecut și începutul celui actual, cea propusă de formațiunea Fidesz a atras atenția cetățenilor maghiari, fapt ce se vede în sprijinului electoral de care aceasta se bucură (mai ales din 2010). În viziunea Fidesz, 1956 nu a fost altceva decât o anticipare a intuițiilor politice ale sale, ea prezentându-se drept cel mai fidel interpret al „spiritului anului 1956”. Această lectură își propune să acrediteze în fața societății maghiare ideea că istoria țării a avut o dezvoltare liniară din 1956, ceea ce duce direct la guvernarea clasei de mijloc pe care intenționează să o reprezinte Fidesz. Pe scurt, guvernul Orbán ar reprezenta realizarea idealurilor din 1956, încheierea unei lungi așteptări, materializarea unei realități care s-a realizat mai târziu. Aceasta implică, printre altele, faptul că Fidesz și liderul său se consideră adevărații și singurii moștenitori ai revoluției din 1956 și ca unicii capabili să-i realizeze în sfârșit aspirațiile, spre deosebire de toate celelalte forțe politice care au guvernat din 1989 încoace¹¹.

Interpretarea Fidesz, care probabil predomină în societatea maghiară (având în vedere succesul electoral al partidului), înfățișează evenimentele din 1956 ca pe o revoluție burgheză¹², deci străină de mediul comunist dar și de mediul socialist înțeles larg. Cu toate acestea, având în vedere istoria reală a revoluției din 1956, lucrurile nu par atât de simple: „revoluționarii au experimentat un fel de «viziune» a unei a treia căi: un sistem politic bazat pe democrația reprezentativă (chiar cu unele forme de democrație directă, «autogestionată») și o economie a bunăstării de stat, bazată pe o «proprietate publică extinsă». Deși socialismul sovietic a avut puțini apărători în 1956, socialismul, în special socialismul maghiar, pare să fi avut foarte mulți, din motive care trebuie căutate mai ales în perioada de dinaintea revoluției. [...] Programul politic al revoluției a îmbrățișat modelul occidental de democrație, complet cu cadrul său instituțional și legal, dar această democrație occidentală avea să fie populată de maghiari care păreau reticenți în a face schimbări *fundamentale* în aranjamentele socio-economice tipice socialismului stalinist. Capitalismul și economia de piață au fost clasificate ca o moștenire a trecutului care a fost sortită uitării. [...] Era ca și cum oamenii credeau că-și pot crea propriul socialism maghiar odată ce țara va fi din nou independentă și nu va fi forțată să adopte modele sovietice. Programul politic și social din

---

(nenumărate), filtrate prin multe amintiri individuale și relicve istorice personale. Și acest lucru necesită nu numai înregistrarea și prezentarea dovezilor, ci și câteva comentarii și interpretări suplimentare”.

⁹ J. M. Rainer, *1956: The Mid-Twentieth Century Seen from the Vantage Point of the Beginning of the Next Century*, in *Europe-Asia Studies*, vol. 58, n. 8 (2006), p. 1191.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 1204.

¹² *Ibidem*, p. 1205.

1956 părea să aibă cu siguranță un caracter de a treia cale, democratică și de stânga”¹³.

Potrivit lui Rainer, revoluția din 1956, care a rămas neterminată și, prin urmare, în mare măsură „neexprimată” (și posibil deschisă oricărei evoluții) își găsește ecou în trăsăturile gândirii populiste, singurul curent ideologic tipic maghiar¹⁴. Insurgenții se răzvrătesc împotriva autoritarismului și totalitarismului ca atare, dar unele elemente prezente în ideologia exprimată de aceste regimuri și în practica lor politică sunt preluate și însușite de inima „populistă” a acelei revoluții: democrația directă (în sensul antitetiv cu democrația „formală”), proprietate colectivă, planificare economică și o concepție paternalistă a statului¹⁵.

Tranziția postcomunistă în Ungaria și rolul politic al Fidesz

În realitate, 1989 maghiar a avut și un caracter aproape unic, întrucât era diferit de „ceilalți ani 1989” din Europa de Est, mai ales în comparație cu cazurile din Germania de Est¹⁶ și din România, mai ales că tranziția în Ungaria începuse încă din 1988. Mai mult, a apărut din interiorul partidului de guvernământ (Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar, adică Magyar Szocialist Munkáspárt: MSZMP) și a pus bazele unei strategii de democratizare negociată de partea reformistă a elitei comuniste cu forțele de opoziție¹⁷. Premiza decisivă pentru lansarea acestei strategii a fost „aruncarea pe fereastră” lui János Kádár¹⁸.

Deși speranța comuniștilor reformiști, adică aceea de a merge la guvernare cu acordul alegătorilor deja în primul tur util (în 1990), nu s-a împlinit¹⁹, partidul succesor al vechii structuri comuniste, MSZMP, a câștigat majoritatea în turul următor, adică în 1994²⁰. Totuși, nu a putut să nu

---

¹³ J. M. Rainer, *op.cit.*, p. 1193.

¹⁴ *Ibidem*, p. 1194. Pentru Rainer, în 1956 au fost reluate în Ungaria unele aspecte ale gândirii lui István Bibó, care deja încercase să formuleze un program politic organic între 1945 și 1948, dar nu reușise să-i dea o formă completă, din cauza influenței tot mai mare a stalinismului. „Totuși, viziunea politică a lui Bibó de la sfârșitul anilor '40 era o anticipare a anului 1956 [...]. Democrat cu trăsături socialiste, apropiat de dreapta dar deschis spre stânga, și cu idei despre „oamenii” de tipul „a treia cale”, a exercitat probabil o influență decisivă asupra celor mai activi și mai conștienți actori și observatori ai anului 1956. A se vedea și I. Bibó, *Democracy, Revolution, Self-Determination. Selected Writings*, (ediție îngrijită de K. Nagy), Atlantic Research and Publications, New York 1991.

¹⁵ Cf. J. M. Rainer, *op. cit.*, p. 1194. Autorul preia și o sugestie a lui Csicskó și Körösenyi, savanți maghiari conform cărora momentul în care utopia mișcării „poporului” s-a apropiat cel mai mult de posibilitatea materializării a fost 1956.

¹⁶ O comparație între căderea comunismului în Germania de Est și căderea comunismului în Ungaria este făcută succint, dar incisive, de D. F. Ziblatt, în „The Adaptation of Ex-Communist Parties to Post-Communist East Central Europe: a Comparative Study of the East German and Hungarian Ex-Communist Parties”, în *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 31, n. 2 (1998), în care recomandăm următoarele considerații, de la p. 125: „În timp ce dispariția partidului est-german a fost bruscă și dramatică, prăbușirea regimului comunist din Ungaria, potrivit lui Rudolf Tökés, a fost «prelungită și neciclică» [...]. Criza pe care a cunoscut-o partidul comunist est-german în toamna anului 1989, care s-a confruntat brusc cu o situație pe care nu a putut-o controla, a diferit semnificativ de procesul lent de declin pe care l-a inițiat chiar partidul maghiar începând cu luna mai a anului 1988”. Citarea este din R. Tökés, *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change and Political Succession*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, p. 305.

¹⁷ Despre aspectele constituționale ale trecerii de la regimul comunist la regimul democratic, vezi I. Pogany, „Constitutional Reform in Central and Eastern Europe: Hungary's Transition to Democracy”, în *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 42, n. 2 (1993). Pentru o reconstituire a dialogurilor instituționalizate dintre Partidul Comunist și mișcările de opoziție în faza de tranziție, a se vedea cap. III, „The Round Table Talks”, pp. 336-339.

¹⁸ Vezi D. F. Ziblatt, *op. cit.*, p. 125. „Cum s-a negociat ca partidul comunist de guvernământ din Ungaria să rămână în afara puterii? Din mai 1988, a început «lovitura de stat a aparatului» sau «preluarea amiabilă de către persoane din interior», care a condus la îndepărtarea de la putere a lui János Kádár după cei 31 de ani de conducere [...]. O alianță dispartă a succesorilor din cadrul partidului comunist, Károly Grósz, Imre Pozsgay și János Berecz, printre alții, a căutat să demonteze «centrul kádărist» care conducea Ungaria din 1956. Atacul ei preventiv din interior împotriva lui Kádár a fost o amenințare, care niciodată nu s-a materializat în Germania de Est împotriva lui Honecker și care a condus la liberalizarea Ungariei”. A se vedea G. Schöpflin, R. Tökés e I. Volgyes, „Leadership change and crisis in Hungary”, în *Problems of Communism*, vol. 37 (1988).

¹⁹ Despre primele alegeri libere din Ungaria după sfârșitul sistemului cu partid unic precum și despre legea electorală maghiară complexă, vezi în eseu lui B. Racz, „Political Pluralisation in Hungary: The 1990 Elections”, în *Soviet Studies*, vol. 43, n. 1 (1991).

²⁰ Despre alegerile din 1994 a se vedea eseu lui B. Racz e I. Kukorelli, „The 'Second-Generation' Post-Communist Elections in Hungary in 1994”, în *Europe-Asia Studies*, vol. 47, n. 2 (1995). Despre alegerile din 1994, vezi eseu despre campania electorală din 1994, în care se arată că Fidesz a suferit o scindare (*Ibidem*, p. 259). „Rivalitatea din

continue (tot din cauza coaliției cu care a guvernat) procesul de liberalizare deja început și să accepte, prin urmare, condițiile stabilite de Fondul Monetar Internațional pentru a obține resursele necesare relansării economiei țării. Presați de FMI și UE, conducătorii socialiști au trebuit să se angajeze într-un program de austeritate și să reducă cheltuielile în sectorul asigurărilor sociale²¹.

Partidul Socialist Maghiar, cu experiența sa de guvernare în perioada de patru ani 1994-1998, s-a aliniat social-democrațiilor europene și, în același timp, a sădit în interior o tendință „tehnocrată” bazată pe conceptul de eficiență, arătând că este interesat de modernizarea țării, care să demonstreze dorința de „occidentalizare”, și a exaltat rolul expertizei în elaborarea și în implementarea politicilor publice²². Acest lucru a determinat forțele de centru-dreapta să-și accentueze criticile față de reformele liberale ale socialiștilor MSZMP, valorificând nemulțumirea cetățenilor în runda electorală din 1998. „În campania populistă din 1998, de exemplu, Federația Partidului Democrat Civic Maghiar (Fiatal Demokraták Szövetsége-Magyar Polgári Párt – FIDESZ-HCP) a adoptat adesea ceea ce pare a fi o atitudine mai tradițional de stânga decât cea a MSZP în multe probleme. Pe probleme naționaliste, coaliția FIDESZ-HCP și Partidul Micilor Fermieri au rămas în mod tradițional la dreapta MSZMP; dar, în mai multe probleme economice extrem de politizate – cum ar fi taxele de școlarizare impuse de socialiști, pensiile mai mari și sprijinul fiscal pentru familii – FIDESZ a fost mai redistributiv decât MSZMP²³.

Echilibrul de putere în centru-dreapta se schimbase în 1998: Fidesz, care anterior era o forță politică emergentă, polemică și combativă, dar relativ redusă numeric, pentru că avea rădăcini aproape exclusiv în rândul burgheziei urbane²⁴, a devenit revelația alegerilor din acel an din mai: „După moartea lui Antall în 1993 și performanța electorală dezastruoasă a MDF din 1994, FIDESZ a apărut în sfârșit ca noul partid dominant de centru-dreapta. Așa cum socialiștii au continuat inițial politicile fiscale și structurale ale MDF până la venirea crizei în 1995, FIDESZ a continuat politicile fiscale și structurale ale socialiștilor începute în 1995”²⁵. Cu toate acestea, odată cu următoarele alegeri, organizate în 2002, partidul socialist, MSZMP, a revenit la guvernare. Acest lucru a fost aproape un șoc pentru Fidesz și pentru liderii săi. Viktor Orbán chiar a negat legitimitatea victoriei electorale a partidei adverse, argumentând că „națiunea” nu poate fi în opoziție și a format „comitete civice” care trebuiau să mobilizeze „societatea civilă împotriva statului”²⁶. Mai mult, liderul Fidesz nu a participat deloc la ședințele parlamentului, dorind cu acest gest polemic să-și întărească mesajul către țară cu privire la „ilegitimitatea” guvernului socialist. Această atitudine nu a dat roade pe termen scurt, întrucât MSZMP a câștigat și alegerile din 2006; cu toate acestea, în acei ani de opoziție, Fidesz s-a radicalizat și a elaborat o retorică tipic „populistă”, bazată pe o

---

interiorul partidului s-a centrat aparent pe conflictul dintre două personalități de frunte, Viktor Orbán, președintele partidului, și Gábor Fodor, vicepreședinte. Ei au reprezentat două tendințe: Orbán, economia de piață liberă clasică, cu un interes limitat pentru politicile sociale, în timp ce grupul condus de Fodor a avut o viziune mai echilibrată, recunoscând nevoia de sensibilitate socială în politicile publice. Personalitatea de om puternic a lui Orbán a fost probabil una din cauzele care au condus la izbucnirea conflictului intern, care a fost influențat de diferite atitudini față de alte părți”. În cele din urmă, linia lui Orbán a prevalat, iar grupul lui Fodor a părăsit partidul, alăturându-se în mare parte Alianței Democraților Liberi.

²¹ A se vedea D. F. Ziblatt, *op. cit.*, pp. 126-127.

²² Aceste considerații au fost dezvoltate în A. Ágh, „Partial consolidation of the east central European parties: the case of the Hungarian socialist party”, în *Party Politics*, vol. 1 (1995), p. 500 și D. F. Ziblatt, *op. cit.*, pp. 134-135.

²³ R. M. Duch, „A Developmental Model of Heterogeneous Economic Voting in New Democracies”, în *The American Political Science Review*, vol. 95, n. 4 (2001), p. 898.

²⁴ Acesta este profilul cu care s-a prezentat Fidesz la alegerile din 1990, potrivit lui Barnabas Racz, partidul de la acea vreme „s-a bazat pe principii liberale, susținând un sistem de piață liberă în care statul avea un rol minim (statul minimal), o privatizare rapidă a companiilor cu atenție limitată acordată politicii sociale și prevalenței sectorului privat în toate sferele vieții”. De asemenea, a subliniat „separarea rapidă de Pactul de la Varșovia și neutralitatea maghiară, precum și prioritate pentru protecția minorității maghiare din străinătate, dar fără să se menționeze problema demografică”. Mai mult, potrivit autorului, „datele din campanie arată că Fidesz a jucat un rol destul de radical în politica preelectorală. Sprijinul social pentru partid a venit în principal din partea tinerilor intelectuali din zona urbană”. B. Racz, *op. cit.*, p. 113.

²⁵ Sh. Horowitz, *op. cit.*, p. 210.

²⁶ J.-W. Müller, „The Hungarian Tragedy”, în *Dissent: A Quarterly of Politics and Culture*, vol. 58, n. 2 (2011), p. 6.

opoziție amară „noi/ei”²⁷ (susținând în repetate rânduri că poporul maghiar era reprezentat în întregime de „noi”, adică de Fidesz).

Criza economică din 2007-2008 și scandalurile politice au contribuit la slăbirea guvernului socialist. Alegerile din 2010 au adus triumful incontestabil al „noului curs” al Fidesz, care a obținut două treimi din locurile în Parlament. Aceasta i-a permis lui Orbán să realizeze reforme constituționale ambițioase și controversate. Și, potrivit unor oameni de știință, tocmai aceste reforme au permis liderului Fidesz să-și asigure victoria în turul electoral următor din 2014 (și în cel din 2018)²⁸. Orbán a reușit în esență să pună capăt clasicei competiții bipolare care caracterizase Ungaria încă din 1990, contribuind la crearea unui nou scenariu „cu Fidesz rămânând într-o ligă proprie și celelalte partide din stânga Fidesz și de extrema dreaptă au rămas să lupte pentru locul doi”²⁹.

Din 2010, discursurile și declarațiile lui Viktor Orbán tind să acrediteze măsurile guvernului, chiar și pe cele mai controversate, drept „acte ale poporului” sau în orice caz în armonie cu voința acestuia din urmă. Au fost realizate constant referiri la istoria maghiară, în special la etapele dureroase reprezentate de revoluțiile ei sufocate, experiențe care întăresc dreptul poporului maghiar de a nu fi supus unor condiționări exterioare și care, într-adevăr, îl fac sacrosanct. Într-un discurs rostit în 2011, pe 15 martie, la sărbătoarea națională în care Ungaria comemorează revoluția din 1848-1849, Orbán a declarat: „nu am tolerat ca Viena să ne dea ordine în [18]48 și nu am făcut-o nici în [19]56 sau în 1990 de la Moscova. Nu vom permite acum nimănui din Bruxelles sau din altă parte să ne dea ordine”³⁰. Ținta preferată a fost UE, dar mesajul se adresează oricărei autorități „non-maghiare”.

Fidesz lucrează în favoarea unui sistem de cooperare națională, care nu reprezintă doar o metodă de guvernare sau un program politic, ci este de fapt o ideologie care intenționează să se opună liberalismului, „globalismului” și elitismului și să fie o adevărată „alternativă integrală”. Pe de o parte, interesele poporului maghiar par să fie în centrul preocupărilor guvernului: poporul – spune Orbán în unele dintre discursurile sale – trebuie apărat de exploatarea pe care riscă să o sufere din cauza intereselor străine. Ungurii, susține liderul Fidesz, nu trebuie să lucreze pentru profitul altora: nimeni nu trebuie să mai poată exploata slăbiciunea politică și economică de secole a Ungariei. Guvernul lucrează pentru a întări țara și poate face acest lucru doar dacă este susținut puternic de oameni; în schimb, poporul a obținut în sfârșit libertatea la care a aspirat din 1848 și 1956 (eliberați de exploatare, în primul rând, și de dictatele puterilor străine, fie ele bănci, multinaționale sau UE înșăși)³¹.

Pe de altă parte, Orbán își întărește progresiv polemica împotriva liberalismului. Criticile aduse reformelor sale constituționale subliniază caracterul lor iliberal, iar el răspunde, cu un strop de sarcasm, că tocmai în opoziție cu principiile liberalismului a elaborat aceste reforme. Într-adevăr, sistemul său de cooperare națională se bazează, susține el, „pe valori comunitare în opoziție directă cu liberalismul, acesta din urmă fiind descris nu ca un set durabil de idealuri pentru care luptă

²⁷ Vezi A. Batory, „Populists in Government? Hungary's “System of National Cooperation”, în *Democratization*, vol. 23, n. 2 (2016), p. 286.

²⁸ *Ibidem*, p. 288. Dacă victoria electorală din 2010 s-a datorat capacității Fidesz de a expune neajunsurile și erorile guvernului socialist și de a profita de pe urma acestora, cea din 2014, în schimb, „a fost o poveste oarecum diferită. O parte din explicația pentru realizarea a unei noi majorități calificate pentru Fidesz vine din adoptarea de către guvern a unui sistem electoral care a favorizat masiv majoritatea actuală (chiar și cu *gerrymandering*). Aceasta a însemnat că 45% din voturi s-au transformat în 66,8% din locuri, cu puțin mai puțin de patru ani mai devreme, când partidul a câștigat 53% din votul popular. Campaniile guvernamentale și ale opoziției au fost, de asemenea, departe de a se desfășura pe picior de egalitate, potrivit misiunii de observare a alegerilor Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE). Partidul de guvernământ s-a bucurat de un avantaj necuvenit din cauza reglementărilor restrictive ale campaniilor electorale, acoperire mediatică partinitoare și activități de propagandă electorală care au făcut opace separarea dintre partid politic și stat” (p. 291).

²⁹ *Idem*. Partidul de extremă dreapta la care se refera citatul este Jobbik, deocamdata destul de marginal pe scena politică maghiară, dar care are un potențial periculos.

³⁰ Sunt cuvintele lui Orbán, citate în A. Batory, *op. cit.*, pp. 289-290.

³¹ *Idem*.

democrațiile, ci ca o idee efemeră, „la modă”, inadecvată mentății „națiunii”³².

Tocmai în 2014, după cum știm, Orbán și-a provocat deschis oponenții politici, dar mai ales criticii săi „calificați” din UE și din alte părți, în discursul rostit la Băile Tușnad (sau Tusnádfürdő)³³ cu ocazia celei de-a 25-a tabere de vară universitare și studentești libere Bálványos, inițiativă promovată anual de Fidesz: „Vrem să organizăm o societate bazată pe muncă, care [...] se confruntă cu ură pentru că afirmă că nu are o societate liberală. [...] Trebuie să ne rupem de principiile și metodele liberale de organizare socială și, în general, de concepția liberală despre societate”³⁴.

Concepțiile despre oameni și despre libertate pe care le au Orbán și, respectiv, liberalii, diferă. Dacă pentru cei din urmă în esență incompetenții sunt oamenii care, dacă sunt introduși în funcțiile de comandă ale unei țări, tind să ruineze bugetul de stat, pentru cel dintâi acesta este un subiect fragil, dar mândru, de care trebuie avut grijă, pentru că, mai presus de toate, este necesară protejarea de scopurile unor interese străine puternice. Din concepția poporului provine ideea libertății: acest lucru este evident în ceea ce privește ideologia lui Orbán, dar nu este valabil și pentru liberali.

Libertatea, în concepția lui Fidesz, este cea pe care maghiarii o revendicau fără succes în 1956: nu privește drepturile indivizilor și nu este un „abstract universal”, ci dreptul istoric al unei comunități care a demonstrat activ că vrea să-l dețină. Pentru liberali, în schimb (Isaiah Berlin docet), libertatea relevantă politic este doar aceea care se referă la spațiul intangibil al indivizilor. Condițiile comunității sunt reziduale sau irelevante; chiar și într-o națiune în care majoritatea cetățenilor trăiesc în condiții de sărăcie, dacă libertățile personale sunt garantate (dreptul la viață, la proprietate, la neamestecul statului), atunci se poate spune că statul respectă principiile liberale (și, prin urmare, nu trebuie considerat un „stat necinstit”). Chiar dacă relația dintre această concepție liberală a libertății și concepția liberală a poporului nu este imediat evidentă, ea este totuși relevantă: liberalii nu au încredere în „oameni”, întrucât sunt „incompetenți” și – așa cum ar spune gânditorii secolului al XVII-lea – sunt supuși „pasiunii”, care trebuie interpretată ca o „masă indistinctă”, un dușman al individualității; tocmai împotriva acestui popor (considerat potențial „dușman al proprietății” de către părinții fondatori ai liberalismului) statul trebuie să protejeze drepturile liberale ale persoanei, care pot fi rezumate în „libertatea negativă” a lui I. Berlin.

Pentru un liberal „pur”, revoluția antisovietică a țărilor est-europene și-a atins scopul în momentul în care a acceptat principiile pieței libere. Prin urmare, nemulțumirea pe care Orbán o demonstrează acum cu privire la liberalism sau neoliberalism și unul dintre mijloacele sale puternice de difuzare („globalizarea”) nu este de înțeles pentru el, pentru că nu înțelege cum o societate „liberă”, fără a dori o reîntoarcere la comunism, poate lucra în numele propriei libertăți la critica și depășirea liberalismului însuși. Din acest motiv devine greu de înțeles Fidesz și Orbán, dacă îi analizăm pe criterii din punct de vedere pur liberal.

Principiile afirmate de Orbán sunt nu sunt o trădare a idealurilor din 1989. De fapt, dacă considerăm evenimentele din 1989 din Europa Centrală și de Est drept „revoluții liberale” pur și simplu, declarațiile și acțiunile lui Orbán se dovedesc a fi disonante, adică chiar negarea „speranțelor 89”. Dar întrebarea este: au fost revoluțiile (mai mult sau mai puțin pașnice) din 1989 doar sau în principal „revoluții liberale”? Sau nu erau și ele (și într-o măsură deloc nesemnificativă) o expresie a aspirațiilor de alt fel? S-ar putea ca observatorii occidentali, care au influențat foarte mult modul în care esticii au fost citați de opinia publică mondială, să nu reușească să înțeleagă atunci și nici ulterior aceste aspirații inerente celor care tocmai se eliberaseră de jugul sovietic.

Nu este ușor să dăm un răspuns clar la această întrebare, însă trebuie să ținem cont de câteva „indicii”, iar printre acestea se numără tocmai succesul unui partid precum Fidesz, care se datorează și el unei proprii ideologii pe care o dezvoltă. Poate că, din moment ce această organizație politică pare să aibă rădăcini în istoria recentă a societății maghiare și-i interpretează starea de spirit atât de bine încât să câștige în mod repetat aprobarea electoratului, trebuie să i se acorde un anumit merit

---

³² *Idem.*

³³ Băile Tușnad este un oraș balnear situat în România, în județul Harghita, unde predomină comunitatea maghiară din etnia secuiască. Băile Tușnad este așadar cunoscut și sub numele maghiar de Tusnádfürdő.

³⁴ A. Batory, *op. cit.*, pp. 290-291.

atunci când crede că-și dovedește „autenticitatea” în interpretarea aspirațiilor din 1989.

Este evident faptul că concepțiile despre popor și despre libertate exprimate atât de liberali, cât și de „iliberali” de la Fidesz sunt parțiale și nesatisfăcătoare. Liberalii și Orbán întruchipează, de fapt, două forme distincte de paternalism: primii, în ciuda respectului formal pe care-l acordă uneori, consideră poporul un „minor etern” care nu poate accesa direct „pârghiile puterii” și preferă orice formă sau variantă de tehnocrație (deși într-un regim moderat autoritar) la democrația participativă; Orbán, în schimb, prezintă poporul ca un subiect „amenințat”, care trebuie într-un fel protejat de politici decise în afara națiunii și care nu se bazează pe autodeterminarea cetățenilor și nu protejează în mod adecvat libera exprimare a gândirii (poporul este încredințat Fidesz-ului, care, prin urmare, se consideră autorizat să-și salveze libertatea, înțelesă ca „nevinovăție”): acolo unde există cenzură, există și neîncredere din partea guvernului față de propriii cetățeni și, prin urmare, prezența cenzurii, explicite sau implicite, brute sau rafinate, relevă faptul că guvernul consideră poporul imatur, având nevoie de o tutelă intruzivă (asemănătoare cu cea concepută pentru minori), întrucât e incapabil să construiască în mod independent locuri și modalități de dezbatere și dezvoltare colectivă.

Trebuie remarcat faptul că Fidesz, deși adesea definit în literatura de specialitate ca un partid populist sau dedicat politicilor populiste, subminează canoanele obișnuite de citire a fenomenului populist în general. Acest lucru este subliniat, de exemplu, de Agnes Batory³⁵, care spune printre altele: Fidesz în guvernarea sa a introdus politici și o retorică ce „în mod normal” nu merg împreună: disciplină fiscală cu intervenție mai mare a statului pe piață prin crearea de monopoluri de stat; impozitul unic „neoliberal” cu naționalizarea și cheltuirea activelor fondurilor de pensii private; reprimarea multinaționalelor și a băncilor (cu capital străin), în timp ce piața muncii devine mai „flexibilă”; criticile referitoare la amestecul Bruxellesului în treburile țării în timp ce fondurile structurale ale UE sunt folosite. Acest amestec neortodox nu numai că a „făcut alegătorii și piețele destul de fericiți”, după cum comentează Krastev, dar a oferit și o serie de avantaje partizane. Menținerea deficitului sub 3% a lipsit Comisia Europeană de instrumentul de menținere a țării supusă procedurilor de deficit excesiv; crearea unui monopol de stat pe piața tutunului a creat o oportunitate de a recompensa susținătorii de partid cu concesiuni profitabile etc.³⁶

Orbán pare să se miște ca un oportunist, reușind în general să-și satisfacă atât propriii electori, sectoarele sociale de referință precum și autoritățile europene și investitorii străini. Totuși, nu este vorba doar de „duplicitate” sau de banala viclenie „machiavelică”. Adevărul este că ideologia liderului Fidesz, în ciuda principiilor de bază pe care le-a enunțat și prezentat drept „iliberale”, nu este incompatibilă cu unele fundamente ale liberalismului, în special cu cele referitoare la guvernarea economiei și a concurenței. Cu toate acestea, aparenta sa „revoluție populistă” nu este iliberală în sensul deplin și integral, decât într-un anumit „perimetru de siguranță” discursiv și tematic de care Orbán are nevoie pentru a cultiva o relație cu aspirațiile unui partid al poporului maghiar, imaginarului căruia știe să se adreseze. Pluralismul este sacrificat (de surse de informare și idei, de exemplu) în retorica și în practica sa politică și nu liberalismul înțeles strict.

Paternalismul particular implicit în ideologia lui Orbán este, așadar, elementul care pune în pericol nu atât liberalismul, cât mai ales democrația înțelesă ca un loc politic de egal respect și pluralism. Acestei laturi a ideologiei lui Orbán trebuie atribuită limitarea competențelor Curții Constituționale implementată de Fidesz. Se știe că controlul judiciar de constituționalitate este una dintre „oile negre” ale populismului, în diversele sale forme – este adesea văzută, de fapt, ca o intruziune a unei puteri „tehnice” (și, prin urmare, nu provine din oameni, nici supuse controlului acestora) în puterea legislativă, care este puterea „poporului” prin excelență. Curtea Constituțională a Ungariei, însă, care „a pus capăt celor mai mari excese ale guvernului din ultimele două decenii”³⁷, poate tocmai din cauza prestigiului pe care l-a dobândit în opinia publică, ca instituție de

³⁵ *Ibidem*, pp. 292-293.

³⁶ *Ibidem*, p. 293. Comentariul pe care l-am prezentat se regăsește în Ivan Krastev, „Orbán’s European Influence is Second Only to Merkel’s”, în *Financial Times*, (10/04/2014).

³⁷ A. Batory, *op.cit.*, p. 294.

garanție, a reușit totuși să-și păstreze, deși parțial, propriile prerogative³⁸.

Controlul asupra mass-media operat de Fidesz – poate cel mai îngrijorător aspect al paternalismului său intruziv și suspect – face uz de o serie de măsuri. De exemplu, introducerea unei legislații destul de restrictivă sau dobândirea de către persoanele apropiate partidului a dreptului de „proprietate a marilor canale de știri” și faptul că oficialii guvernamentali „[controlează] managementul radiodifuzorilor de serviciu public”³⁹.

Sistemul electoral, de tip majoritar, pare special conceput pentru a îngreuna opoziția să recâștige majoritatea locurilor în Parlament. Sarcina lui Orbán și a colegilor săi de partid este facilitată de instabilitatea care se regăsește frecvent în centru-stânga, care tinde să se fragmenteze treptat⁴⁰. În ceea ce privește extrema dreaptă, Fidesz încearcă să fure sprijinul principalului partid din acest domeniu, respectiv Jobbik, o formație atât de extremistă încât nici măcar Frontul Național Francez nu vrea să stabilească oficial relații cu aceasta⁴¹, dar, în general, atitudinea lui Orbán față de Jobbik este considerată ambiguă de către observatorii și oponenții liberali și socialiști⁴².

În ultima perioadă, unii actori politici au încercat să aducă problema Fidesz în atenția autorităților UE, pentru ca acestea să ia măsuri dacă este necesar. Sunt acuzații care încep să-i fie aduse lui Orbán de către unele instituții europene, dar premierul ungar pare aproape invariabil capabil să evite loviturile. Potrivit lui Agnes Batory, acest lucru se întâmplă ca urmare a absenței unor competențe specifice și obligatorii ale UE⁴³. Pentru cercetătoare, însă, cel mai important avantaj de care dispune Viktor Orbán este faptul că Fidesz nu este un partid care a apărut de nicăieri la marginea politicii maghiare, pentru a contesta o instituție străină și ostilă, ci un partid existent încă de la căderea regimului comunist, ferm ancorat la marile familii politice europene (în special la cea a Partidului Popular European). Cu alte cuvinte, este un partid care nu s-a născut populist și antisistem, dar a devenit așa în ultimii ani, ca urmare a unei alegeri strategice: este modul actual și cel mai profitabil de a funcționa (fără scrupule) ca un *catch-all* într-un scenariu critic precum cel maghiar, după cum demonstrează rezultatele lui electorale. Acreditarea europeană bine stabilită a partidului îi permite acestuia să evite tentativele de cenzură. Fidesz, datorită istoriei și a poziției sale în Parlamentul European, ar trebui să acționeze ca o barieră împotriva tentațiilor populiste ale oricăror partide „mai tinere” și reprezintă în schimb instanțe tipic „populiste”, până la punctul de a

---

³⁸ *Ibidem*, pp. 294-295. Curtea Constituțională, chiar și cu aripile tăiate și cu mulți judecători numiți de Fidesz în rândurile sale, a declarat neconstituționale o serie de prevederi introduse de Fidesz în noua sa lege fundamentală. De asemenea, i-a interzis președintelui Biroului Național Judiciar, desemnat de Fidesz, să transfere cauze de la o instanță la alta (măsură care i-ar fi permis oficialului să transfere cauzele de mare importanță judecătorească „simpatice”), și a declarat că se va referi la deciziile sale anterioare, recâștigând astfel unele dintre fostele sale puteri prin folosirea precedentelor.

³⁹ *Ibidem*, p. 295.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 295-296.

⁴¹ Conducerea lui Jobbik nu face un secret din faptul că dorește să lupte nu numai împotriva corupției partidelor tradiționale, ci și, dacă nu mai ales, a capitalului străin, identificat încă o dată în evrei și-n minoritatea romă (prezentă în special în unele părți ale țării), fără prea multe distincții, drept o minoritate „criminală”. În plus – circumstanță poate și mai tulburătoare –, acest partid extremist este strâns legat de o miliție paramilitară, numită Garda Maghiară. Mai multe detalii recomand în Agnes Batory, *op. cit.*, p. 296. Despre Jobbik, recomand M. Varga, „Hungary’s “anti-capitalist” far-right: Jobbik and the Hungarian Guard”, în *Nationalities Papers*, vol. 42, n. 5 (2014) și B. Pytlas, „Radical-right narratives in Slovakia and Hungary: historical legacies, mythic overlaying and contemporary politics”, în *Patterns of Prejudice*, vol. 47, n. 2 (2013).

⁴² În esență, „Fidesz chiar trebuia să găsească un echilibru dificil pentru a convinge alegătorii centriști că vor limita acțiunile lui Jobbik, fără a înstrăina potențialii susținători Fidesz din tabăra acestui partid. Acest lucru a condus uneori la semnale contradictorii. De exemplu, la scurt timp după preluarea mandatului, Viktor Orbán ar fi avut un schimb jovial cu liderul lui Jobbik, deoarece acesta a spus că nu va permite Ungariei să «iasă din civilizație», referindu-se la intenția de a fi interzisă Garda Maghiară” (A. Batory, *op.cit.*, p. 296).

⁴³ *Ibidem*, pp. 297-298: „Opțiunile UE înainte și după aderarea unei țări sunt foarte diferite. După aderare, influența UE, pe care o oferă condiționalitatea aderării (criteriile de la Copenhaga) în cazul țărilor candidate, scade considerabil. [...] Prin urmare, Comisia Europeană are instrumente «soft», cum ar fi criticile exprimate de comisari și anchetele asupra unor acte legislative specifice, al căror rezultat nu a schimbat substanțial realitățile actuale și nici nu a transmis un răspuns suficient de puternic”. Vezi despre subiect și M. Dawson ed E. Muir, „Enforcing Fundamental Values: EU Law and Governance in Hungary and Romania”, în *Maastricht Journal of European & Comparative Law*, vol. 19, n. 4 (2012).

deveni de fapt un model al acestei tendințe politice⁴⁴. Acest lucru face din Fidesz și din liderul său un caz unic în Europa.

Ideologia instrumentală a unui politician priceput

Un cercetător italian, Stefano Bottoni, a evidențiat câteva trăsături deosebite ale regimului lui Orbán, subliniind modul în care acesta are caracteristici care îl deosebesc de galaxia generică „populistă” și, de asemenea, de formele mai acute ale noului autoritarism (dintre care cel stabilit în Rusia de către Putin). În aprilie 2010, tranziția post-comunistă, care aparent a început spre o ordine liberală și democratică, încă imperfectă, s-a oprit brusc, odată cu victoria partidului lui Orbán (care, la rândul său, și-a schimbat orientarea față de primele experiențe de guvernare). La vremea aceea, liderul Fidesz „începea să pună bazele celui de-al șaselea model autoritar maghiar în doar un secol”⁴⁵, precedentele cinci fiind, începând din 1918-1919: Republica Bolșevică a Sfaturilor (cu Béla Kun), regimul conservator de douăzeci de ani al amiralului Horthy, regimul pro-nazist al „Crucilor cu săgeți”, guvernul comunist stalinist (condus în principal de Mátyás Rákosi) și regimul comunist de „normalizare” condus peste treizeci de ani de János Kádár⁴⁶.

Viktor Orbán a reușit să înțeleagă elementele de criză ale liberalismului și „marketismului contemporan” și, fără a le contrazice în mod deschis, a folosit aceste elemente pentru a-și legitima cu înțelepciune propriile alegeri care diferă de modelul liberal, fără să-i nege caracteristicile economice fundamentale (economia de piață, concurență), însă acestea au fost recombinate cu o viziune politică centralizatoare și conectate cu o narațiune politică în conformitate cu opinia publică și cu tradiția maghiară. Mai presus de toate, Orbán a reușit să tragă lecții din eșecul primelor guverne de tranziție la liberalism și democrație și a putut să se prezinte opiniei publice ca un inovator și, în același timp, ca un reconstructor al tradiției țării, astfel încât astăzi orice încercare a-l provoca, de către mișcările societății civile, are o mare probabilitate să devină o mișcare de bumerang deoarece – în comparație cu „inovatorul Orbán” – riscă să pară nostalgică după un model „vechi” și ineficient (care a fost al primilor post-comuniști)⁴⁷.

Infamul discurs de la Băile Tușnad, din 2014, în care Orbán a susținut necesitatea de a se inspira dintr-un model „iliberal” de democrație, conținea o reflecție asupra motivelor pentru care „învingătorii” globalizării nu mai erau în Occident. Poate că nucleul său central se află în acest pasaj al discursului, unde premierul maghiar sublinia că țările care au mai mult succes în atingerea unor niveluri considerabile de dezvoltare și bunăstare și care sunt mai în concordanță cu logica „competiției globale” nu sunt deloc liberale „și poate nici măcar democratice”⁴⁸. *Nu este o coincidență*, sugerează Orbán: în zilele noastre liberalismul riscă să irosească energiile în urmărirea unor scopuri care sunt dragi doar unei minorități care nu are legătură cu nevoile colective; cu alte cuvinte, elitele liberale au pierdut urma realității și, prin urmare, riscă „să rateze lovituri” chiar și în guvernarea economiei, care ar trebui să fie preocuparea lor centrală. Într-adevăr, incapacitatea de a obține rezultate economice satisfăcătoare (comparativ cu performanța țărilor „iliberales”, precum cele din Asia⁴⁹) este indicatorul unui eșec totodată etic, politic și intelectual, conform acestui raționament. Și în spatele declinului liberalismului, declinul rolului principal al Occidentului riscă să se profileze.

Cu toate acestea, afirmând acest lucru, Orbán nu-și propune să se inspire din modelele autocratice non-europene; ceea ce susține de fapt este că modelul de dezvoltare liberală nu mai este singurul disponibil țărilor care intenționează să-și impulsioneze dezvoltarea socială și economică și

---

⁴⁴ A. Batory, *op.cit.*, pp. 298-299.

⁴⁵ S. Bottoni, *Orbán. Un despotă in Europa*, Salerno Editrice, Roma 2019, p. 148.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 161: „În ciuda manifestațiilor sporadice convocate de mișcările civile care au încercat să înlocuiască o opoziție slabă, societatea maghiară a primit alarmele cu un amestec de resemnare și ostilitate, în convingerea că revenirea la *statu quo* ante nu era nici fezabilă, nici de dorit. Orbán a conceput capcana perfectă, forțându-și oponentii să joace rolul nepopular de campioni ai vechiului sistem”.

⁴⁸ Citarea provine din discursul lui Orbán din 2014 – *ibidem*, p. 188.

⁴⁹ Țările numite de Orbán ca exemplu „virtuos” de succes economic, chiar și în fața unui cadru politic „iliberal”, sunt Singapore, China, India, Turcia și Rusia (*idem*).

care se bazează pe unele trăsături pozitive oferite de modelele „heterodoxe” de succes prezente în lume – este, poate, strategia potrivită pentru a depăși impasul în care sunt blocate democrațiile liberale. Libertățile fundamentale ale regimurilor liberale nu trebuie și nu pot fi șterse – argumentează Orbán –, dar ele trebuie într-un fel separate de liberalism ca ideologie care, cu universalismul său „anistoric”, nu mai poate fi piatra de temelie a organizării statale, care trebuie să țină cont de caracteristicile particulare ale națiunii unice asupra căreia insistă. Alături de libertăți, centralitatea trebuie, așadar, acordată comunității (naționale), care trebuie să fie un pilon important al oricărei constituții și al oricărei acțiuni guvernamentale⁵⁰.

În construirea acestor teze, Orbán dezvăluie o dialectică pricepută, care îl transformă într-un fel de model politic și îl îndepărtează cu mult de „suveranitatea” superficială (și lipsită de lărgime strategică) a altor lideri europeni – iar aceasta, totuși, crește „anomalia” poziției sale politice⁵¹. Orbán – sugerează Stefano Bottoni – a reușit să dea voce și, deci, să consolideze consensul celor din Ungaria care au trăit ca pe un „vis înfrânt” întâlnirea cu Occidentul, rezultată în urma deschiderii granițelor în 1989. De altfel, în jurul anului 1989, maghiarii (și mai general est-europenii) visaseră să întâlnească un anume Occident, ceea ce în ochii lor părea a fi simbolul și garantul prosperității, al consumerismului de masă și al unei societăți iubitoare de valori care erau cele specifice perioadei postbelice (după modelul ideilor conservatoare, moderate) pentru a descoperi, după căderea „zidurilor”, un Occident foarte diferit de ceea ce credeau că vor găsi. „Cu alte cuvinte, nostalgia multor foști liberali est-europeni se îndreaptă către un Occident ideal și într-adevăr imaginar, depășit de evenimente și acum de neconceput. Viktor Orbán poate fi interpretat ca unul dintre numeroșii tineri liberali din Europa de Est care, întâlnind realitatea unei lumi occidentale prea multiculturală pentru sensibilitățile sale în anii săi de maturitate, a inversat și a găsit în această retragere strategică acordul unei mari majorități sociale”⁵².

Într-un discurs important din 2018, tot pentru a da un nou sens aderării lui Fidesz la Partidul Popular European și pentru a evita să fie exclus din acea adunare, Orbán și-a remodelat ideea de democrație iliberală, prezentând-o ca pe o democrație creștină (dar care nu este înțeleasă în sensul tradițional al acestei expresii, înrădăcinată în istoria partidelor democratice din secolul XX). Pentru el, o formă creștină de democrație nu poate coincide cu forma sa liberală: ele sunt incompatibile între ele. Democrația occidentală, ca liberală, nu mai este o democrație autentică și, de asemenea, încercarea evidentă de a priva țările europene și guvernele care le reprezintă de dreptul lor de a apăra și privilegia principiile creștine este un simptom al caracterului de acum antidemocratic al liberalismului european⁵³. Creștinismul de care un regim democratic de bună calitate trebuie să țină seama este cel care a pus bazele societății europene și care este acum uitat de birocrății Comisiei Europene; în cadrul aceluși creștinism, ce trebuie redescoperit, „onoarea se regăsea în muncă, omul avea demnitate, bărbații și femeile erau egali, familia era baza națiunii, națiunea era baza Europei și statele garantau securitatea”⁵⁴. Europa vremurilor noastre a întors spatele acestor caracteristici fondatoare doar pentru a îmbrățișa filozofia „granițelor deschise”, care nu are nicio valoare de propus decât acceptarea unor alegeri ce nu au fost aprobate de cetățenii europeni, care trebuie să fie dispuși să fie înlocuiți de către imigranți. Familia propusă de „liberalism” nu mai este un nucleu de valori, ci pură conviețuire, în plus fluidă și precară⁵⁵.

Discursul lui Orbán, din 2018, culminează cu o afirmație emfatică: există o alternativă la democrația liberală: democrația creștină este o alternativă completă, nu o utopie, iar Ungaria încearcă concret să arate calea de a o reafirma. Totuși, pentru liderul Fidesz, democrația creștină nu

---

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Așa cum scrie Bottoni (*op. cit.*, p. 276), „influența lui Orbán depășește acum perimetrul dreptei tradiționaliste. [...] Orbán își folosește abilitățile intelectuale excelente pentru a promova o nouă hegemonie culturală. În mod paradoxal, superioritatea lui Orbán față de ceilalți lideri ai dreptei suverane europene îi limitează astăzi sfera de acțiune. În timp ce încerca să schimbe axa politicii europene spre dreapta, disociindu-se de PPE, Orbán a trebuit să se încline în fața inconsecvenței intelectuale și a naivității strategice a taberei suveraniste transnaționale”.

⁵² *Ibidem*, p. 271.

⁵³ *Ibidem*, p. 271.

⁵⁴ Discursul lui Orbán citat în nota precedentă.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 283-284.

constă în apărarea unor articole de credință specifice, nu este un regim clerical și nici măcar nu este o teocrație. Pe scurt, ea înseamnă mai degrabă că „modurile de viață care izvorăsc din cultura creștină trebuie protejate”⁵⁶. În ceea ce privește Ungaria, coincidența sa cu creștinismul provine din starea ei milenară, fondată de regele Ștefan⁵⁷, un motiv recurent în politica conservatoare maghiară a secolului XX și nu numai.

În discursul său din 2018, Orbán prezintă un Occident polarizat, împărțit în două tabere opuse, fără nuanțe intermediare sau suprapunerii. Forțele politice care apără ideea de „democrație creștină” (înțeleasă în sensul lui Orbán) nu pot, fără a se contrazice, să susțină linia politică a democrației liberale. Tocmai din acest motiv – explică el, relansând și clarificându-și declarațiile din 2014 – este necesar să se revendice legitimitatea unei „democrații iliberale”, în măsura în care este „creștină”⁵⁸.

În realitate, referirea lui Orbán la religie și la fundamentul creștin al valorilor naționale trebuie să țină cont de fondul secular al prim-ministrului ungar și al Fidesz, care s-a născut de fapt ca un partid inspirat de liberalismul secular și modernizator. Așadar, formațiunea politică a lui Orbán cu siguranță nu aparține partidelor de inspirație populară, în ciuda poziției sale în Parlamentul European. Referirea la creștinism și valorile sale este funcțională, pentru a liniști electoratul asupra solidității viziunii populiste și naționaliste pe care Fidesz o exprimă. După cum susțin unele studii, în Ungaria, ca și în Polonia și Slovacia, referirile la valorile creștine ale partidului dominant tind să facă acceptabile tendințele iliberale, antipluraliste și uneori anticonstituționale pe care le exprimă. „În ceea ce privește cazurile Ungariei, Poloniei și Slovaciei, referirile selective la religie le permit actorilor iliberali nu numai să pretindă pentru ei înșiși un nivel mai înalt de autoritate și legitimitate, ci și să-l facă plauzibil pentru un public mai larg decât real. Intenția nu este să dăuneze suveranității populare, ci să acționeze în favoarea democrației luptând împotriva patologiilor ei liberale. În acest sens, ideea clasică potrivit căreia religia poate funcționa ca o contrapondere autoritară la democrația liberală prin vindecarea părților negative ale liberalismului este foarte atractivă din punct de vedere iliberal. Astfel, așa cum populații încearcă să folosească (sau să folosească greșit) conceptul de democrație pentru propriile lor scopuri, actorii iliberali pot găsi religia cea mai bună resursă pentru a oferi proiectelor lor politice o aparență de legitimitate”⁵⁹.

Populismul în Ungaria?

Politica lui Viktor Orbán este clasificată de mulți drept populistă, dar această etichetă se pretează acum să fie aplicată fenomenelor politice care sunt, de asemenea, foarte diferite unele de altele și, prin urmare, riscă să nu ofere o contribuție decisivă la înțelegerea lor⁶⁰. Cu toate acestea, încercările de a analiza mai îndeaproape caracteristicile „populismului” specific al premierului ungar și al partidului său sunt, cu siguranță, interesante și demne de atenție. Emilia Palonen, de exemplu, se inspiră tocmai din cazul maghiar pentru a trasa contururile unei „teorii post-fondaționale a populismului”, singura care poate explica, în opinia ei, dinamica ce are loc acum în Ungaria, care implică articulații specifice ale democrației și politicii⁶¹. Analiza ei se bazează în mod

---

⁵⁶ *Ibidem*, p. 284.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ *Idem*.

⁵⁹ O. Hidalgo, „Religious Backgrounds of Illiberal Democracy in Central and Eastern Europe”, in *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, vol. 12, n. 1 (2019), p. 17.

⁶⁰ Recomand o contribuție a lui A. Körösi e V. Patkós, „Liberal and Illiberal Populism. The Leadership of Berlusconi and Orbán”, in *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 8, (2017), în care autorii fac o comparație, în stilul „Vieților paralele” a lui Plutarh, între modelele de populism întrucipate de liderii Forza Italia și Fidesz. În ciuda numeroaselor asemănări găsite între cele două modele, „populismul” particular al lui Berlusconi ar fi, în opinia autorilor eseului, toate lucrurile considerate liberale, spre deosebire de populismul recunoscut „iliberal” al lui Orbán. Nu toți specialiștii ar fi probabil de acord cu noțiunea de „populism liberal” (care în eseu citat se referă la Berlusconi), întrucât de obicei modelul populist al democrației este considerat antitetiv prin definiție cu modelul liberal; totuși, tocmai dificultatea de a defini cu un grad suficient de precizie conceptul de „populism” (și mai ales natura lui: este un regim politic în sine? un stil retoric? o mentalitate? o modalitate de agregare a consensului?) lasă loc și ea pentru aceste teze.

⁶¹ Cf E. Palonen, „Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary”, in *Journal of*

explicit pe concepte și teoriile formulate de Ernesto Laclau și Chantal Mouffe. „Oamenii” și „națiunea” trebuie, așadar, înțelese ca articulații contingente și fluctuante, care se formează și se transformă în cursul procesului dialectic democratic și datorită acestuia. Recent, în Ungaria, alături de tema „poporului”, a apărut și cea a „democrației iliberale”, iar ambele „au generat noi structuri de sens și noi dihotomii” în politica țării. Acest lucru duce, printre altele, la crearea unor sensuri opuse ale „poporului”, întrucât asistăm la o polarizare a discursului politic, consecința însăși a dinamicii populiste. Așa cum afirmă E. Palonen, „fundamentele legitimității în Ungaria au fost preluate de populismul dihotomic”⁶².

Tranziția care a început după 1989 nu a reușit să soluționeze dezacordurile latente din țară și Viktor Orbán a reușit să se impună ca un „key meaning-maker” (literal, un „creator de semnificații”) preeminent în politica maghiară. Este aceeași polarizare, accentuată la sfârșitul anilor ‘90 ai secolului trecut, pentru a stabili condițiile involuției constituționale din ultimii ani. În plus, potrivit Emiliei Palonen, populismul și naționalismul nu trebuie confundate sau considerate sinonime. Într-adevăr, populismul nu implică neapărat politici anti-imigrație, de exemplu, sau xenofobie, dar totuși se referă la acea parte a „naționalismului civic” care este în orice caz indispensabilă pentru a oferi un spațiu de recunoaștere reciprocă comunităților politice (care altfel s-ar putea dezintegra) și deci să întemeieze același teren discursiv al democrației⁶³. Populismul poate, așadar, cu siguranță să se împletească, în momente și-n împrejurări specifice, cu naționalismul, dar tocmai aceste „puncte de intersecție” trebuie transformate într-un obiect aflat în domeniul studiului specialiștilor, pentru a preveni ca „pericolul populist” să devină doar o chemare generică sau o „frică” lipsită de un sens precis determinabil.

Optimismul cu care opinia publică mondială și savanții au salutat „întoarcerea” Ungariei și a celorlalte țări ale CE în contextul democrațiilor liberale de după 1989 a subestimat un factor, evidențiat în schimb în teoriile lui Laclau și Chantal Mouffe⁶⁴: incompletitudinea constitutivă a revoluțiilor – acestea nu reprezintă niciodată de fapt o ruptură totală cu trecutul. „Moștenirile” comunismului, dar și ale regimurilor anterioare, rămân în adâncuri și subminează teoriile care interpretează (sau au interpretat până de curând) democratizarea ca pe o cale lineară, și într-adevăr „naturală”, de la o stare clar mai proastă spre una mai bună. Dacă sunt interpretate în lumina acestei idei „lineare” de democratizare, diversele „întorsături” iliberale par inexplicabile, precum explozia bruscă a „pasiunilor nerezonabile” într-un proces luminat de rațiune.

În realitate, susține Emilia Palonen, procesul de democratizare nu a fost niciodată linear, nici măcar într-o țară precum Ungaria, care în primul deceniu după căderea regimului comunist părea un „elev dornic și promițător” la școala democrației liberale și, prin urmare, nu putem vorbi, în ceea ce privește politicile Fidesz, de întoarcere sau de „recădere” (*backsliding*) în abisul autoritarismului, așa cum pare să facă o literatură autoritară și extinsă⁶⁵. Din punct de vedere tehnic, nu este posibil să se identifice o întoarcere precisă în cazul în care drumul urmat a fost întotdeauna accidentat și plin de denivelări. Această considerație necesită lămuriri căci, aparent, pare contrazisă de fapte. În anii imediat următori Căderii Zidului, tocmai țări precum Ungaria păreau să meargă cu convingere și într-o manieră compactă în direcția democrației liberale înțeleasă după modelul stabilit în Europa de Vest. Totuși, „faptele” tocmai menționate reprezintă doar suprafața evenimentelor; o conversie „în masă” la principiile liberalismului occidental nu a avut loc de fapt niciodată ca atare – cel puțin nu în țările „V4”. Aparenta „linearitate” a procesului de liberalizare și democratizare a fost doar rezultatul voinței elitelor, susținută doar parțial de o opinie publică care, evident, și-a rezervat pentru o anumită perioadă dreptul de a evalua eventualele avantaje care decurg din acel proces

---

Contemporary European Studies, vol. 26, n. 3 (2018), p. 309.

⁶² *Idem*.

⁶³ *Ibidem*, unde printre altele autoarea comenta: „Din punct de vedere normativ, naționalismul este un fenomen cu fața lui Janus [...], bun și rău – necesar și o provocare – pentru democrație; la fel și populismul”. Ea citează două texte: T. Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Verso, London 1997 și E. Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London 2005.

⁶⁴ E. Laclau e Ch. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London 1985, in E. Palonen, *Performing the nation*, *op. cit.*, p. 310.

⁶⁵ E. Palonen, *op. cit.*, p. 310.

însuși.

Atât naționalismul, cât și populismul, potrivit lui E. Palonen, pot fi reprezentați prin chipul lui Janus, cunoscut pentru imaginea sa „cu două fețe”. Încă din secolul al XIX-lea, „națiunea” a reprezentat o bază pe care să se construiască o legătură politică în cadrul unui anumit teritoriu, un spațiu discursiv comun și, prin urmare, unitatea politică necesară legitimării instituțiilor moderne ale statului⁶⁶; dar, odată evocată, națiunea a avut nevoie să urmărească înseși semnele existenței sale istorice și materiale, care au fost adesea identificate într-un anumit grup etnic, în comunitatea de limbă și/sau credință religioasă, în „obiceiuri populare”, în eroii din trecut. Perspectiva „post-fundațională” într-un anumit sens dezvăluie artificialitatea acestui proces de construire a națiunii, întrucât este încredințat imaginarului, recunoscând în același timp funcția (contingentă) pe care o îndeplinește. În spatele ideii de națiune se ascund în esență „fantezii de mântuire”⁶⁷, așa cum au arătat diverși specialiști. Ungaria, ieșită din anii opresiunii sovietice, a avut în special nevoia să-și reunească experiența colectivă evocând imaginea unei „națiuni redescoperite”, iar nu întâmplător „națiunea” a devenit un semnificant cheie în anii ‘90⁶⁸. La acea vreme, libertățile politice occidentale și stilurile de viață erau asociate cu această semnificație.

Ideea de „popor” are la rândul său o ambivalență comparabilă cu cea manifestată de ideea de „națiune”. Conceptul de popor în sine evocă divergențe, dihotomii, în măsura în care implică – după cum a arătat printre alții J. Rancièr – o „configurație polemică”⁶⁹. Poporul nu este așadar niciodată cu adevărat „întregul”, ci întotdeauna o parte, care se opune unui „Altul” care contestă dreptul de a se manifesta, dar și aceeași identitate și legitimitate. Populismul face apel tocmai la această natură polemică a subiectului-oameni și apare pentru a oferi o „fantezie a mântuirii” într-un moment în care identitatea națională pare să fie în criză⁷⁰. În general, în momentele în care reprezentarea intră în criză sunt activate mecanismele de identificare populistă și tind să reformuleze o identitate colectivă în care relația dintre „conducători” și „conduși” pare să fi devenit abstractă, indescifrabilă.

După cum scrie Emilia Palonen, „așa cum naționalismul prosperă adesea la marginile «națiunii», articularea populistă se dezvoltă pe o diviziune netă între noi și ei [...] – lăsând cel puțin unul dintre acești poli puțin definit. O sedimentare de sus în jos a frontierei dihotomice scoate la iveală fața negativă a populismului”⁷¹. Populismul, ca și naționalismul, creează polarizări. Ele se realizează atunci când cele două tabere opuse tind să se respingă reciproc, iar la limită să se delegitimizeze reciproc. Ungaria, în opinia specialistei, este un exemplu al acestui mecanism, întrucât încă de la primele afirmații electorale ale Fidesz, la sfârșitul anilor 1990 ai secolului trecut, aliniamentele în domeniu nu urmăresc să se reprezinte reciproc după o identitate definită, ci tind să se legitimeze în virtutea portretului negativ pe care îl oferă celuilalt.

După o sugestie a lui Egedy, se poate distinge, în politica maghiară, un conservatorism al unei matrice „aristocratică” și un conservatorism al unei matrice „plebee”. Prima a primat într-o fază inițială, mai ales când, la începutul anilor ‘90, la cârma guvernului se afla József Antall, care deși se referea la un etno-naționalism nu ezita să evoce o „Ungarie mare” incluzând cetățeni din „diaspora”, care trăiau în țările vecine, acceptând pe deplin principiile liberalismului și ale statului de drept⁷². Ascensiunea socialiștilor la putere în 1994 a făcut ca Fidesz să se îndrepte decisiv spre centru-dreapta, iar în urma acesteia partidul „tinerilor liberali” a mers până acolo încât a elaborat o variantă „plebee” a conservatorismului, care face apel la o variantă distinctă de opoziție dihotomică populistă, în care legătura cu națiunea este fundamentală pentru a arăta legitimitatea exclusivă

---

⁶⁶ *Ibidem*, p.311.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ J. Rancièr, *Staging the People: The Proletarian and his Double*, Verso, London 2011, pp. 14-15, citat în E. Palonen, *op. cit.*, p. 311

⁷⁰ E. Palonen, *op.cit.*, p. 311: „În criză, ceva împiedică întotdeauna constituirea deplină a identității naționale [...], dar populismul oferă o fantezie de mântuire. Populismul evidențiază noi nevoi politice și poate da voce celor care nu o aveau înainte”.

⁷¹ *Ibidem*, p. 312.

⁷² *Ibidem*, p. 313. A se vedea și G. Egedy, „Conservatism and Nation Models in Hungary”, în *Hungarian Review*, vol. 3 (2013).

pentru „Noi” și, în consecință, capacitatea acestui „noi, poporul” de a-i considera pe „ceilalți” a nu avea nicio legătură cu „națiune adevărată”, ca fiind delegitimați, necalificați în niciun fel să reprezinte „poporul”⁷³.

Acțiunea de delegitimare a peisajului politic existent, cu clivajele sale tipice, a fost de fapt lansată foarte devreme de către Fidesz și de către tânărul său lider, chiar dacă pare să urmeze un drum întortocheat. Această acțiune a început de la momentul discursului, care a rămas celebru în Ungaria, pe care atunci aproape necunoscutul Orbán l-a ținut cu ocazia ceremoniei de reînnoire a lui Imre Nagy, în 1989. Din acel moment, cu referire la spiritul revoluției din 1956, Orbán joacă pe opoziții dihotomice și face apel, în anii imediat următori primului discurs, la dihotomia „partide vechi”/„partide tinere”, unde primele sunt prezentate ca tinzând spre compromis cu rămășițele regimului trecut și, prin urmare, se discreditează; „poporul”, care se așteaptă în sfârșit să vadă idealurile din '56 realizate, nu stau cu „vechile partide”. Acesta este mesajul linear și brutal al lui Orbán la începuturile sale⁷⁴. În această primă fază a ascensiunii Fidesz, care include primul său mandat de guvernare, în perioada 1998-2002, Orbán folosește conceptul de *polgári*, „civil” sau „burghez”, ca imagine unificatoare pentru electoratul său și, în același timp, ca proiect politic.

În campaniile electorale din 1998 și 2002, partidele dominante se polarizează în jurul ideii de națiune, care sunt acum Fidesz, pe de o parte, și socialiștii, pe de altă parte. În 2002, în special, socialiștii încearcă să afirme „un concept civic al naționalismului” (care îi conduce la victoria electorală) prin contrast cu concepția „etnică” a naționalismului, pe care par să o susțină adversarii lor. Scenariul politic este categoric polarizat; fiecare dintre marile partide îl prezintă pe celălalt ca un pericol: „Fidesz a fost acuzat de naționalism iar socialiștii, de comunism. Fidesz a fost văzut ca un set de elite neo-feudale, iar socialiștii, ca un set de elite neoliberale”⁷⁵. Orbán, forțat să rămână în opoziție, renunță între timp la ideea de *polgári*, care este considerată insuficient de incluzivă și implicând, în plus, un proiect de modernizare a societății (și deci o noțiune a poporului ca entitate care nu este perfectă *a priori*), greu de conciliat cu un discurs populist și accentuează în mod deliberat „caracterul «pre-politic» al noțiunilor sale de naționalitate, democrație și popor”⁷⁶.

În ciuda faptului că au câștigat din nou alegerile în 2006, socialiștii își pierd credibilitatea din cauza scandalurilor care i-au implicat și din cauza modului în care au reacționat la protestele de stradă⁷⁷. Orbán, abandonând complet rolul „tinerei elite burgheze”, își asumă fără ezitare rolul de „tribun al plebei”: lupta „împotriva elitelor”, în cel mai clasic stil populist, devine punctul său forte⁷⁸.

Lexicul politic al liderului Fidesz le înlocuiește pe cele ale partidele tradiționale și ale oamenilor de știință, deoarece el folosește puțin referirile la ideologiile clasice; el pare perfect în largul său în epoca „post-ideologică”, „în care semnificațiile sunt rapid reelaborate și liniile de diferențiere se schimbă rapid”⁷⁹. În esență, Orbán a folosit concepte cu o puternică influență asupra imaginarului maghiar – precum „revoluție”, „iliberism” și „apărarea națiunii” (de aflusul necontrolat de migranți, de exemplu, dar și de valorile și interesele „străine”) –, să articuleze dihotomiile necesare pentru a construi și a consolida propriul discurs populist⁸⁰. Liderul maghiar a arătat că pentru „Noi” trebuie acreditat acest discurs – așa cum indică studiile lui Laclau –, pentru

⁷³ Tocmai din acest motiv, sau mai degrabă din acest motiv ideologic precis, în 2002, Orbán a respins categoric rezultatele electorale care l-au dat învins și a afirmat că „Țara Mamă (Haza, în maghiară, lit. „acasă”) nu poate fi în opoziție”: „Declarația lui Orbán a relevat ideea proprietății exclusive a națiunii și retorica constitutivă. Logica universalizantă a articulării populiste primează în constituirea subiectului istoric prin „haza”», E. Palonen, *op.cit.*, p. 313).

⁷⁴ *Idem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 314.

⁷⁶ *Idem*.

⁷⁷ După cum scrie Emilia Palonen, „S-au tras gloanțe de cauciuc asupra mulțimii în revoltă, dar acest lucru a fost negat de guvern. Stânga a început să se fragmenteze și mulți foști alegători au fugit pe cealaltă parte” (*Idem*).

⁷⁸ Transformarea personajului Orbán în această fază critică a politicii maghiare este semnificativă: „El și-a transformat retorica: nu s-a prezentat ani la Parlamentul Ungariei, ci și-a schimbat costumul cu o cămașă în carouri, a susținut parlamentele satelor și a mobilizat sprijinul la referendum. Poporul s-a articulat prin antielitism” (*Idem*).

⁷⁹ *Idem*.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 315-317.

că nu se bazează pe diviziuni sociale sau economice de lungă durată (de clasă, de exemplu) prezente în comunitatea de referință, ci mai degrabă decurge dintr-un proces pur politic⁸¹. Imaginarul, în acest sens, este mai important decât structura socio-demografică pentru determinarea identificărilor colective necesare pentru a da viață opozițiilor dihotomice larg împărtășite de opinia publică și de electorat (și, deci, fructuoase din punct de vedere consensual, pentru cine știe cum să le trezească).

Strategii de erodare (și de evitare) a democrației

Unele analize, precum cea a lui Peter Wilkin, subliniază modul în care atitudinea de a nu respecta fundamentele democrației nu s-a manifestat odată cu ascensiunea Fidesz la putere în 2010, ci cu mult înainte, de la căderea regimului comunist. În mod paradoxal, dacă este adevărat că aceasta din urmă a contribuit la slăbirea capacității societății maghiare de a se organiza în mod autonom și de a urma adevărate căi de autodeterminare, este la fel de adevărat – conform acestor analize – că forțele politice care, grație votul cetățenilor, au guvernat Ungaria din 1990 încoace au dezvăluit că nu au încredere în cetățenii înșiși și că nu vor să țină cont de așteptările lor politice reale. „După cum observă Bozóki, în jurul perioadei de tranziție 1989-1990, noile elite politice, ca și predecesorii lor, au dorit să demobilizeze mișcările în curs de dezvoltare ale societății civile care au contribuit la subminarea guvernării comuniste, ca nu cumva poporul să pretindă depășirea variantelor de reforme neoliberale pe care le ofereau la viitoarele alegeri. Noile elite politice au fost, după cum observă el incisiv, democrați împotriva democrației⁸². Wilkin precizează că, în esență, modelul de democrație la care aspirau elitele politice maghiare în anii '90 era de tip schumpeterian și, în consecință, în el „masele au fost invitate să participe la alegeri”, dar nimic mai mult: „fiecare expresie majoră a democrației trebuia interzisă”⁸³.

Reformele neoliberale implementate de peste un deceniu în Ungaria nu au reflectat speranțele cetățenilor maghiari, întrucât nu le-au îmbunătățit calitatea vieții, dar au răspuns solicitărilor precise din partea organismelor financiare internaționale și „pachetelor de reforme” care au fost stabilite ca o condiție pregătitoare pentru admiterea țării în UE: „Problema era că aceste politici de austeritate erau contrare a ceea ce și-a dorit cu adevărat majoritatea populației maghiare la acea vreme. Era o chestiune ca democrații (elitele) să ia decizii împotriva democrației (masele), așa cum o descrie Bozóki”⁸⁴.

De remarcă, însă, că în cadrul „noii ordini economice” (care a influențat structurile politice și scopurile politicii), normele a ceea ce era considerat, începând din anii '90, „buna guvernare” s-au decis „în altă parte”, adică de către elitele țărilor dominante. Elitele maghiare aveau un „spațiu de manevră” redus care nu le permitea să facă alegeri disonante în raport cu acele norme, indiferent de voința lor bună sau rea⁸⁵. Politicile neoliberale au generat instabilitate și dezechilibre, precum și disparități între diferitele zone ale țării și nu și-au propus cel mai mic obiectiv de a crește efectiv calitatea vieții fiecărui cetățean în parte. În realitate, așadar, nu s-au ținut de promisiunile cu care s-au prezentat pe scenă, ca să spunem așa, popoarelor din centrul-estul Europei în momentul în care s-a dizolvat „cortina de fier”. Sau, poate că consensul față de ei a fost generat de o neînțelegere: libertatea despre care vorbesc ei și teoriile neoliberale diferă de imaginea de libertate pe care o pot avea popoarele care, ieșind dintr-o dictatură, se așteaptă să nu fie abandonate fără vreo societate de protecție față de „destinul capricios” al piețelor⁸⁶.

---

⁸¹ A se vedea reflecțiile lui E. Palonen asupra diferenței dintre concepția „demografică” a proceselor politice, tipică analizelor cu abordare liberală, și concepția „radical-democratică” a acestora, care se regăsește la Laclau sau la Ch. Mouffe – *ibidem*, pp. 317-318.

⁸² P. Wilkin, „The Rise of 'Illiberal' Democracy: The Orbánization of Hungarian Political Culture”, în *Journal of World-Systems Research*, vol. 24, n. 1 (2018), p. 17. Tezele lui Bozóki menționate aici sunt menționate în A. Bozóki, „Democrats against Democracy? Civil Protest in Hungary since 1990”, in G. Szoboszlai (ed.), *Flying Blind: Emerging Democracies in East Central Europe*, Hungarian Political Science Association, 1992.

⁸³ P. Wilkin, *op.cit.*, p. 17.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 19. Cf. A. Bozóki, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, Budapest 1999.

⁸⁵ Cf. P. Wilkin, *op. cit.*, p. 20.

⁸⁶ Cum notează Wilkin (p. 21), „scriitorul neoliberal Åslund numește sistemele de bunăstare din regiune „capcane”,

Cultura politică maghiară a erei post-comuniste – notează Wilkin – s-a dezvoltat pentru a include un spectru de orientări și concepții despre lume, de la „concepția neoliberală (sfârșitul istoriei) până la extrema dreaptă (ciocnirea civilizațiilor)”⁸⁷. Debaterea politică maghiară are loc, așadar, cu aceste „scenarii imagine” drept fundal constant: pe de o parte, ideea unui scop la îndemână, pentru care trebuie să ne pregătim prin reforme adecvate care să conducă societatea, fără alte obstacole sau conflicte, spre Edenul bunăstării la scară globală (care, ca să spunem așa, „este deja acolo” în așteptare), și, pe de altă parte, demitizarea acestui presupus „obiectiv” și „Edenul” consecvent, ce presupune însă înlocuirea acestui „mit” cu un altul, de semn opus, care propune necesitatea „închiderii rândurilor” pentru a preveni orice schimbare care este indusă sau generată de forțe „străine” națiunii (miza, de asemenea în acest caz, este recompunerea societății în jurul unui alt „Eden” mai circumscris). Pentru fiecare dintre concepțiile „integraliste” aflate în joc, propunerea celeilalte duce direct la catastrofă. Această polarizare face dificilă, dacă nu aproape imposibilă, găsirea unor elemente de mediere care să țină cont atât de nevoile de modernizare și de deschidere ale societății, cât și de nevoile de protecție care reies din societatea însăși.

Viktor Orbán și partidul său sunt adepți ai introducerii și utilizării măsurilor iliberale cu justificări compatibile cu principiile liberale⁸⁸. Tendința de a comprima garanțiile liberale nu este tipică doar Ungariei, amintește Wilkin. Totuși „guvernul Orbán a căutat cu o pricepere remarcabilă să transplanteze și să îmbine cât mai multe aspecte iliberale prezente în legislația actuală a democrațiilor europene, creând ceea ce Scheppele a definit un «frankenstate»”⁸⁹.

Situația în care se află mass-media din Ungaria este semnificativă: sunt libere din punct de vedere formal, dar în realitate nu pot să nu țină cont de directivele emise de Consiliul Media: „Fiecare instituție media trebuie să demonstreze că oferă o acoperire «echilibrată» a Ungariei, definiția echilibrului fiind stabilită de Consiliul Media. De asemenea, trebuie să respecte nu doar drepturile minorităților, ci în mod neobișnuit și pe cele ale majorităților, fără a le aduce atingere «demnității umane», termen vag al cărui sens trebuie definit și de Consiliul Media. Există, de asemenea, restricții semnificative asupra descrierii sexului și violenței și asupra necesității ca organizațiile mass-media să acționeze în conformitate cu «buna-credință» și cu «echitatea». [...] Toate aceste restricții pot părea rezonabile dintr-o perspectivă a stângii liberale, iar variante ale acestora pot fi găsite în toate statele membre UE. Dar atunci când trebuie să fie implementate de un Consiliu Media controlat de membri numiți, care sunt susținători Fidesz, se creează o cultură media în care jurnaliștii sunt supuși unei presiuni imense pentru a se conforma cu agenda politică a Fidesz. Acest lucru a condus, după cum observă Igor Janke, un jurnalist german (și susținător al guvernelor lui Orbán), la o autocenzură pe scară largă din partea mass-media, care se tem să-l critice în mod deschis pe Orbán sau guvernul său de teama unei amenzi disproporționate, a pierderii veniturilor din publicitate, care vine în mare parte de la guvern, sau a pierderii licenței de emisie”⁹⁰.

---

deoarece le promit oamenilor lucruri pe care nu și le pot permite și mai ales o calitate decentă a vieții pentru toți [...]. După cum a susținut McGuigan, individualismul neoliberal este adesea prezentat ca o modalitate de a le oferi oamenilor controlul asupra propriei vieți, dar în practică este mult mai puțin decât atât, este mai degrabă controlul asupra consumului cuiva în ceea ce privește venitul consumatorului și comercializarea sinelui ca un produs de piață” – A. Åslund, *How Capitalism was built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*, Cambridge University Press, 2013, și J. McGuigan, „The Neoliberal Self”, în *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, vol. 6, n. 1 (2014).

⁸⁷ P. Wilkin, *op. cit.*, p. 22.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 24. Wilkin scrie că, ca reacție la condamnarea exprimată de stânga liberală atât în Ungaria, cât și în principalele democrații mondiale, „apărarea de către Fidesz a noii constituții a fost că reflecta în esență politicile existente în întreaga UE. De exemplu, noile sale legi privind mass-media, aplicate de un Consiliu al Presei dominat de Fidesz, au făcut posibilă pedepsirea discursurilor care dăunează comunităților prin incitarea la ură împotriva lor. Acest lucru a fost justificat de necesitatea combaterii rasismului și intoleranței în societatea maghiară, același raționament folosit în țări precum Franța și Marea Britanie pentru a justifica o serie de restricții la libertatea de exprimare și libertatea presei.

⁸⁹ A se vedea și K. L. Scheppele, *The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance checklists do not work*, in «Governance», vol. 26, n. 4 (2013).

⁹⁰ P. Wilkin, *op.cit.*, p. 24.

În peisajul politic maghiar, dreapta arată două fețe complementare și rivale, reprezentate de Jobbik și Fidesz. Extrema dreaptă, reprezentată de Jobbik, a contribuit la introducerea unor teme apropiate de ideologia fascistă în dezbaterea politică, păstrând în același timp distanțarea publică față de fascismul istoric și de nazism, cu care susține că nu are legături. Este, de altfel, o strategie adoptată de diverse mișcări de extremă dreaptă din Europa de astăzi; Alex Reid-Ross se referă la asta atunci când vorbește despre un „fascist creep” în zilele noastre⁹¹, un fel de derivă, o mișcare de alunecare constantă și aproape imperceptibilă către fascism. Se întâmplă astfel că în retorica unor partide precum Jobbik pot apărea declarații clar antisemite și rasiste, deși în același timp se exprimă o condamnare a antisemitismului și rasismului tipice fascismului istoric și nazismului⁹². Fidesz preia, la rândul său, problemele dragi lui Jobbik, făcând dovadă că dorește să le armonizeze cu nevoile și cu valorile civile ale democrației și, prin urmare, dorind să țină sub control pericolele care decurg din acțiunea forțelor extremiste, dar ținând de fapt să câștige consens în aceleași sectoare ale electoratului vizate de partidul rival (și să-l bată, ca să spunem așa, pe propriul teren).

Dreapta maghiară (și Jobbik într-o măsură mai mare decât Fidesz) indică o rețetă lineară de rezolvare a principalelor probleme ale țării, care poate fi rezumată în angajamentul de a construi un stat puternic, capabil să protejeze societatea și să garanteze prosperitatea, păstrând în același timp distanța de siguranță față de „inamici”⁹³. Fidesz își propune în special să promoveze și să susțină un „capitalism național” care face presiunile pieței asupra populației și condițiilor de viață mai puțin dure, dar întotdeauna în cadrul unei viziuni neoliberale asupra economiei. De fapt, partidul lui Orbán (diferit față de Jobbik) insistă, printre altele, asupra necesității reducerii impozitelor și a cheltuielilor publice și nu închide ușa investițiilor străine. Cu toate acestea, cele două partide ale drepte maghiare sunt divergente în privința taxei de muncă introdusă de guvernul Orbán, care distinge două categorii de șomeri, săracii „merituoși” și cei „nemerituoși” care merită să fie sprijiniți. „Refuzul de a accepta o ofertă de muncă după 90 de zile are ca rezultat calificarea automată pentru programele de muncă sau pierderea tuturor ajutoarelor. [...] Jobbik s-a opus, pentru că era pur și simplu o formă de muncă ieftină care exploata muncitorii maghiari, când aveau nevoie de locuri de muncă bine plătite”⁹⁴. Tot din acest motiv, partidul de extremă dreaptă maghiară acuză Fidesz că reprezintă trecutul și că nu s-a eliberat de moștenirea comunistă⁹⁵.

După cum subliniază Wilkin, „statul puternic” idealizat de dreapta maghiară se bazează pe o ideologie etno-naționalistă, care a înlocuit marxismul-leninismul din anii Războiului Rece. Aceasta înseamnă că, „în Ungaria democratică, națiunea ocultează clasa ca formă de identitate, ea rămânând un subiect tabu, în detrimentul permanent al stângii. Această reticență de a vorbi despre realitățile reorganizării de clasă după sfârșitul comunismului este o caracteristică a culturii politice din regiune, alimentată de elitele politice care doresc să evite subiectul, din cauza unei antipatii persistente față de ceea ce este considerat discurs inerent de stânga. [...] În mod obiectiv, clasa este fundamentală pentru o societate capitalistă – subiectiv, discuția sau analiza în jurul acesteia în dezbaterea politică a dispărut în mare parte în Europa Centrală și de Est, așa cum susține disidentul maghiar Gaspár Tamás. [...] În schimb, dezbaterea politică este dominată de chestiuni precum: națiunea, migranții, șomerii, UE și comunitatea”⁹⁶. Probabil că tocmai absența forțată a acestei teme în dezbaterea politică (sau mai bine zis „discreditarea instituționalizată și instrumentală”) este cea care, alături de o apatie tendențială a societății civile (apatie alimentată de neîncredere și dezamăgire), favorizează antidemocrația, iar aceste tendințe se înregistrează în Ungaria și în alte părți. Aceste componente explică mutația care are loc în societățile care păreau să se îndrepte spre democrația deplină mai bine decât analizele centrate doar pe mecanismele instituționale și pe ambiția liderilor. De fapt, „narațiunea politică dominantă” se poate impune societății până la a justifica măsuri care limitează grav libertatea de critică și de exprimare atunci când reușește să se

⁹¹ A se vedea A. Reid-Ross, *Against the Fascist Creep*, AK Press, 2017.

⁹² Conf. P. Wilkin, *op.cit.*, p. 26.

⁹³ *Idem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 27.

⁹⁵ *Idem*.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 26-27.

reprezintă ca „singura narațiune decentă” și când societatea civilă cedează acestei tendințe întrucât, în medie, nu este interesată să participe activ la dezbaterea politică.

Acestea fiind spuse, țări precum Ungaria sunt considerate exemple tipice (sau mai degrabă „arhetipale”) ale unei forme politico-instituționale specifice, definită ca „legalism autocratic”⁹⁷. Kim Lane Scheppele, care propune și folosește această lectură a sistemului politic maghiar, consideră că „democrațiile nu eșuează pur și simplu din motive culturale, economice sau politice. Unele democrații constituționale sunt deturnate în mod deliberat de un grup de autocrați calificați din punct de vedere juridic, care folosesc constituționalismul și democrația pentru a le distruge pe amândouă”⁹⁸. Pozitiv în acest raționament este mai presus de toate faptul că atât constituționalismul liberal, cât și democrația sunt considerate amenințate (spre deosebire de ceea ce implică eticheta de „democrație iliberală”, folosită uneori cu referire la Ungaria). După cum subliniază pe bună dreptate autorul, „majoritatea intolerantă” și „aclamația plebiscitară a liderilor carismatici” sunt trecute drept democrație, dar au doar aparența de a fi⁹⁹.

Strategia noilor autocrații aparent conforme cu respectarea formală („legalistă”) a principiilor constituționale constă în împărtășirea și asimilarea unor aspecte ale democrațiilor liberale (cele care le permit să câștige și să-și păstreze puterea), respingând în schimb aspectele și instituțiile care prevăd controale și limitări referitoare la activitatea autorităților publice. „În loc să respingă limbajul constituționalismului și al democrației în numele unei ideologii grandioase precum predecesorii lor autoritari, noii autocrați legalisti îmbrățișează limbajul constituțional și democratic, ignorând orice angajament față de valorile liberale care au dat sens acestor cuvinte. Atunci, în loc să opereze în lumea liberalismului, legalistii autocrați operează în lumea legalismului”¹⁰⁰. Noii autocrați aduc un omagiu formal (ipocrit, subliniază Kim Scheppele, ca echivalent cu clasicul omagiu pe care viciul îl aduce virtuții¹⁰¹) instituțiilor liberal-democratice, pentru a le putea ataca mai bine și a le transforma în avantajul lor. Minoritățile devin „perdanți” care, ca atare, nu au dreptul de a revendica libertatea criticii în numele însăși procedurilor democrației, care „ar fi de acord” cu majoritățile.

Distorsiunea „majoritară” este principalul viciu al acestor autocrații, care reduc dialectica democratică complexă la un conflict în care nu iau „prizonieri”. Dar această denaturare trebuie să recurgă la „legalism” pentru a se legitima. Conținutul liberalismului constituțional nu este ușor de definit, decât în termeni largi, astfel că democrațiile liberale individuale pot diferi și ele foarte mult una de cealaltă (rămânând în același timp fidele unor principii de bază), iar acest punct de tensiune și de slăbiciune este surprins perfect de „legalistii autocrați”. „Când se subliniază că autocrații legalisti au distrus liberalismul pentru a se apăra în fața criticilor, răspunzând că apără democrația, ei indică exemple în care o altă democrație constituțională a făcut același lucru într-un anumit punct fără a fi atacată ca stat democratic sau constituțional eșuat. De exemplu, Statele Unite se angajează în *gerrymandering* pe scară largă, dar puțini cred că nu este un stat democratic sau constituțional. Cu toate acestea, guvernul maghiar a gestionat întreaga țară înainte de alegerile din 2014 și, de asemenea, a rescris întregul sistem de reguli electorale care par că imită regulile în democrațiile consolidate. Rezultatul general a fost trucarea alegerilor astfel încât partidul de guvernământ să-și poată păstra supermajoritatea parlamentară de două treimi cu și mai puține voturi, ceea ce a făcut Ungaria mai autocrată decât democratică”¹⁰².

Defectele și imperfecțiunile sistemului liberal, și chiar unele dintre contradicțiile acestuia, devin o resursă vitală la dispoziția „autocratului legalist”, care este capabil să adauge aceste elemente și să le îndeplinească, creând un amestec în care „creatura originară”, liberalismul, devine

---

⁹⁷ K. L. Scheppele, „Autocratic Legalism”, in *The University of Chicago Law Review*, vol. 85, n. 2 (2018): „Ungaria din 2010 este cazul meu arhetipic” (p. 549). Conceptul de *autocratic legalism* a fost utilizat pentru prima dată de Corrales referindu-se la Chávez (recomand J. Corrales, „Autocratic Legalism in Venezuela”, in *Journal of Democracy*, vol. 26 [2015], citat în K. L. Scheppele, *op.cit.*, p. 548).

⁹⁸ K. L. Scheppele, *op. cit.*, p. 548.

⁹⁹ *Idem.*

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 562.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 561.

¹⁰² *Ibidem*, po. 565-566.

de nerecunoscut¹⁰³. O altă tactică importantă adoptată de acest tip de „autocrat”, după Scheppele, este aceea de a folosi cu înțelepciune „punctele de tensiune” care apar între „diferitele teorii ale liberalismului”. Se știe că valorile liberalismului nu pot fi întotdeauna armonizate între ele; uneori chiar intră în conflict reciproc. Se întâmplă ca o valoare să fie aleasă în mod arbitrar (dar strategic) de „autocratul legalist” ca fiind cea autentic liberală, iar cealaltă să fie respinsă, ca fiind în contradicție cu prima, ca iliberală. Acest mod de a argumenta este dezvăluit de obicei tocmai în discursurile și declarațiile lui Viktor Orbán în jurul subiectului controversat ce privește „corectitudinea politică”. În cuvintele premierului ungar, „corectitudinea politică a transformat Uniunea Europeană într-un fel de curte regală în care toată lumea trebuie să se comporte bine. [...] Liberalismul de astăzi nu mai este sinonim cu libertatea, ci cu corectitudinea politică, care este antitetică cu libertatea”¹⁰⁴. Aici Orbán se referă la libertatea de exprimare, care este de obicei considerată unul dintre cele mai importante drepturi într-o ordine liberală; și de aceea îi batjocorește pe liberali ca fiind inconsecvenți și inversează acuzațiile primite, prezentându-i drept „adevărații iliberali”. El știe să transforme un paradox, sau un oximoron („liberalii iliberali”), într-un denunț aparent sănătos, așa cum ar dezvălui prin reflecție, conform narațiunii adoptate de el, integritatea morală a celor care scot la lumină „mistificări” ale „liberalismului oficial”. Evident, eroarea (sau capcana retorică deliberată) constă în neînțelegerea „conflictului dintre două valori – libertatea de exprimare și respectul pentru demnitatea celorlalți – confundându-l cu o luptă între liberalism și iliberalism”¹⁰⁵.

Orbán și toți ceilalți lideri care urmează aceeași strategie reușesc astfel să se distanțeze de liberalismul practicat în majoritatea țărilor occidentale (și de democrație) fără a lăsa impresia că dorește să abandoneze principiile de bază ale liberalismului însuși. Este un joc ideologic subtil, aproape ca un joc de șah, care diferă profund de vechile metode ale autocrațiilor vădit iliberale și antidemocratice și de strategia lor de atac frontal și descalificare programatică a tuturor valorilor politice stabilite în Occident de la secolul al XVIII-lea încoace.

Liderul Fidesz, potrivit lui Kim Scheppele, este unul dintre politicienii care au dat naștere unui nou tip de ideologie și practică autocratică: această autocrație de „tip nou” – cu un aparent paradox – exploatează tocmai imaginile și simbolurile sedimentate în memoria colectivă în jurul autocrațiilor secolului XX, pentru ca să se distanțeze de ele, să liniștească publicul și să se prezinte cu acreditări liberale și democratice în fața oamenilor și a opiniei publice internaționale¹⁰⁶. Aceasta înseamnă că nu mai trebuie să ne gândim la autocrații ca la ceva static, imuabil; ele evoluează ca democrațiile și, într-adevăr, observă cu atenție caracteristicile acestora din urmă, transformările lor, „crizele de creștere”, pentru a-și proiecta cu înțelepciune propriul „spațiu de legitimare” și, mai ales, pentru a-l remodela atunci când este necesar, aproape în „timp real”.

Autocrații secolului XXI evită de obicei modelele tipice ale autocrațiilor „vechi”, modele pe care Kim Scheppele le definește drept „scenariul lui Hitler” și „scenariul lui Stalin”¹⁰⁷. Cu greu vom găsi aceste „scenarii” în sistemele politice prezente sau viitoare. Autocrațiile sunt nevoite să-și reînnoiască strategiile și chiar să blameze public strategiile autocrațiilor secolului XX pentru a se

---

¹⁰³ După cum scrie specialistul menționat anterior, după ce a descris unele practici problematice referitoare la sistemele politice ale SUA și ale Germaniei (*Ibidem*, p. 567): „Dacă un autocrat legalist adună *gerrymandering* american cu variația permisă [în sistemul german] a dimensiunii districtelor [electorale], [...] atunci el este capabil să fure alegeri. Autocrații legalisti devin adepți în a surprinde cele mai proaste practici ale democrațiilor liberale pentru a crea ceva care, atunci când sunt împlinite, este iliberal și monstruos.

¹⁰⁴ A se vedea Éva Balogh, „Trump and Orbán on Political Correctness”, in *Hungarian Spectrum*, dic. 2016, *op.cit.* in K. L. Scheppele, *Autocratic Legalism*, *op.cit.*, p. 567.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pp.567-568.

¹⁰⁶ Autorul scrie (*Ibidem*, p. 571): „Primul truc al noilor autocrații ține de încrederea în imaginile stereotipe din jurul iliberalismului care se află în mintea oamenilor. Autoritarismele catastrofale ale secolului al XX-lea sunt descrise în mod obișnuit în anumite moduri și mulți oameni au fost educați cu aceste narațiuni particulare în jurul a ceea ce contează ca un semn de avertizare că autoritarismul este la orizont. Autocrații legalisti fac așadar ceva foarte diferit pentru a-și consolida puterea, așa că pot argumenta că nu sunt autoritari. Într-o lume în care răufăcătorii din secolul al XX-lea vin pre-ambalați în narațiuni speciale, noii răufăcători din secolul al XXI-lea fac tot posibilul pentru a evita comparația prea puțin măgulitoare”.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 571-571, unde autorul descrie caracteristicile acestor „scenarii”.

afirma. Aceasta, la rândul său, îi obligă pe analiștii politici, societatea civilă și activiștii democratici să elaboreze noi definiții a ceea ce este sau nu este democrație și, mai ales, să abandoneze stereotipurile referitoare la „modelele de autocrație” (înțelegând că nu sunt capabili să definească autocrația) și spațiul lor schimbător odată pentru totdeauna. Și din moment ce nu este o întreprindere ușoară, între timp adversarul are o mișcare înainte (gândiți-vă la jocul de șah menționat mai sus).

După cum subliniază pe bună dreptate Kim Scheppele, istoria reală a diferitelor experiențe autoritare este mai complexă decât „scenariile” simplificate și stereotipurile în care este încadrată; publicul păstrează, în general, lecții „la pachet” în jurul acestor experiențe trecute (așa cum le definește savantul), noțiuni nu foarte aprofundate de „lovește și fugi”, pe care este ușor să le ocolească viitorul autocrat modern. „Aceste lecții standard învățate dintr-o istorie complexă sunt adesea destul de simple și lasă mult loc pentru ca istoria să se repete folosind unele traume mai puțin cunoscute. Lecțiile oferite *din zbor* de cele două celebrități dominante din secolul XX constituie repertoriul modern de semnale pe care publicul le va recunoaște ca fiind periculoase. Problema este că oamenii învață prea bine lecții simple și cred că, dacă nu se întâmplă acele lucruri precis, pericolul nu este foarte mare. Noii autocrați știu asta și evită să repete acele scenarii binecunoscute care vor atrage o reacție imediată și copleșitoare. Ei urmează o traiectorie mai bună, respectabilă pentru bunele maniere, dar până la urmă și distructivă. Ei s-au mascat în democrați și guvernează în numele mandatelor lor democratice. Ei nu distrug instituțiile statului; în loc să desființeze instituțiile pe care le-au moștenit, le reconvertesc”¹⁰⁸.

Nu vom recunoaște o autocrație modernă prin prezența tancurilor pe străzi sau prin proclamarea stărilor de asediu sau de urgență. Străzile orașului din noile autocrații par să transmită un sentiment de viață de zi cu zi pașnică și normală, notează Kim Scheppele¹⁰⁹. Oponenții, în noile autocrații „legaliste”, nu sunt închiși, ci sunt uneori forțați să plece. În Ungaria lui Orbán, în special, adversarii sunt scoși din joc „prin măsuri economice care ar putea fi ușor confundate cu ghinionul” conform logicii societăților obișnuite cu piața liberă¹¹⁰. Mai mult, acțiunea nedemocratică a acestor guverne nu apare în plină lumină deoarece ele permit existența unor „rămășițe” de opoziție și de presă liberă, se bazează pe autocenzura acestor sectoare, care știu că, dacă merg prea departe în acțiunea lor, pot îndeplini „măsurile” menționate mai sus (de exemplu, presa poate fi lipsită de venituri din publicitate, care deschid într-un fel apoi fluxuri către informațiile cele mai apropiate de guvern¹¹¹).

Kim Scheppele subliniază corect că apariția „autocrațiilor legalisti” este de fapt un simptom care semnalează prezența unui rău care a lovit societatea civilă cu mult înainte de manifestarea simptomului în sine¹¹². În opinia sa, așadar, este necesară răspândirea în societate și la cetățenii de rând a capacității de a citi transformările constituționale și instituționale cu o privire mai puțin de amator, astfel încât aceștia să poată percepe în timp apropierea pericolului.

Această analiză indică și reactivitatea societății civile (care presupune capacitatea acesteia din urmă de a citi corect semnalele venite din politică) ca principal instrument de avansare a democrației și mai ales de înfrânare a tentațiilor involutive. Dar, după cum am menționat, societatea

---

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 573

¹⁰⁹ *Ibidem*, pp. 574-575.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 575. Același autor descrie mai detaliat aceste insidioase „măsuri economice” într-un alt articol; ele constau în esență în a-i face pe oamenii care nu corespund liniilor directe politice ale guvernului să-și piardă locurile de muncă. „Măsurile” în cauză sunt aparent implementate atât în sectorul public de muncă, cât și în sectoarele private care depind de contracte de stat. Vezi, despre asta, K. L. Scheppele, „Hungary and the End of Politics”, in *The Nation*, 6/5/2014, citat în *Autocratic Legalism*, pp. 575-576, nota 105.

¹¹¹ Cf. K. L. Scheppele, *op.cit.*, pp. 578-579.

¹¹² Potrivit autorului (pp. 579-580), „constituționalismul liberal trebuie să fi fost bolnav cu mult înainte ca boala să devină fatală, dacă putea fi răsturnată atât de repede. Criticii ar putea să nu fie de acord cu privire la momentul în care a început boala și la ce a cauzat-o, dar poate că putem fi de acord cu privire la ceea ce a însoțit pierderea sprijinului atât pentru liberalism, cât și pentru constituționalism: politica radicală de polarizare, deteriorarea progresivă a calității alegerilor, incapacitatea sistemelor de partide de a gestiona schimbările în preferințele alegătorilor, rezistența politicii economice la rotațiile obișnuite ale alegerilor, consecințele politice ale șocurilor economice traumatice, politizarea sistemului judiciar, acordurile corupte între elitele politice și multe altele”.

civilă din Ungaria (și nu numai) pare să nu se angajeze cu convingere pentru a cuceri spații de participare activă și dialog cu instituțiile.

La dezorientarea societății civile în țări precum Ungaria a contribuit printre altele încercarea, făcută de elitele politice și tehnice, de a transplanta la fața locului fără mediere rețetele liberale elaborate în vestul Europei și răspunzând unor nevoi precum intensificarea comerțului și sprijinirea globalizării proceselor de producție. Un alt factor causal, legat de cel de-abia menționat, a fost incapacitatea partidelor care au fost la putere în Ungaria, din 1990 până în pragul anului 2000, de a lua în considerare în mod adecvat dificultățile diverselor sectoare ale societății de a recunoaște și de a ține pasul cu schimbările cerute de reformele solicitate de UE și de observatorii internaționali. Și mai precis, decalajul dintre capital și nevoile acestuia, pe de o parte, și restul țării, pe de altă parte (în termeni de sectoare productive, niveluri de venit, calitate și stiluri de viață, ritm de transformare, aspirații și politici sociale), reprezintă în sine o problemă subestimată de analiști și este, în schimb, crucială pentru a explica (împreună cu alți factori) consensul pe care politicile Fidesz îl primesc în țară.

Și pentru cazul maghiar, ca și pentru alții (să ne gândim la Regatul Unit, blocat de mult timp în contradicțiile „Brexitului”, încă nerezolvate), stabilitatea și credibilitatea instituțiilor liberale și democratice, așa cum le cunoaștem, depind de puterea de a reconcilia dificultățile care decurg din tranziția către o ordine mondială din ce în ce mai caracterizată prin schimburi transnaționale de mare amploare și rapiditate cu nevoile, drepturile și aspirațiile legitime ale populațiilor care sunt mai puțin afectate (cel puțin imediat) de beneficiile care decurg din procesul de transformare menționat mai sus și care, totuși, nu pot fi lăsate singure; dimpotrivă, tocmai pentru că sunt plasate (fără nicio vină) la marginea „fluxului de beneficii”, democrația are datoria să se îngrijoreze de bunăstarea lor. Este rezonabil să argumentăm că iluziile generate de retorica „suverană”, antrenată să profite de inegalitățile și frustrările colective produse de politicile liberale insensibile la calitatea vieții „periferiilor sistemului”, pot fi contracarate efectiv doar luând în serios sarcina socială a democrației.

„Rațiunea” găunoasă

Recent, unii specialiști ai fenomenului populist, reunind două studii de caz (chiar dacă prezintă diferențe și experiențe politice diferite), Orbán și Trump, au identificat două forme de legitimitate politică ce contestă categoria weberiană de legitimitate „juridic-rațională”, care pare atribuibilă modelului liberal al statului modern garant al drepturilor și procedurilor democratice. Cu Orbán (iar într-un mod diferit, cu Trump), un nou model de legitimitate politică rațională îl înlocuiește pe cel liberal. Potrivit lui Bálint Madlovics și Bálint Magyar, populismul unor guverne precum cel al lui Orbán prezintă o formă de legitimitate politică care nu mai este „legal-rațională”, ci „substanțial-rațională”, pentru care „devine legitim să nu se țină cont de norma scrisă atunci când nu servește *binelui comun* așa cum este interpretat de populiști. În timp ce legitimitatea juridico-rațională se manifestă ca statul de drept într-o democrație liberală, raționalitatea de fond se manifestă ca „legea guvernării”, lipsa de respect și nerespectarea statului de drept, în favoarea oricărei decizii pe care liderul populist o ia”¹¹³.

Unii ideologi legați de Fidesz au încercat în mod deschis să înlocuiască legitimitatea juridico-rațională în tezele lor politice cu forme de legitimitate bazate pe o raționalitate substanțială. Astfel, András Láncki, fost rector al Universității „Corvinus” din Budapesta, scria că principiul liberal al stăpânirii legii, sau statul de drept, a slăbit rolul guvernelor și, prin urmare, inima decizională a statelor; în opinia sa, primatul sau stăpânirea dreptului trebuie să cedeze loc primatului unității politice. Binele comun, pentru Láncki, nu poate fi urmărit decât prin logica politicii, care nu poate fi înlocuită de „zelul juriștilor”. La rândul său, Gábor G. Fodor, care se prezintă ca „membru al echipei lui Orbán” și conduce grupul de gândire pro-guvernamental „Századvég”, pune în contrast „guvernarea poporului”, precum cea a lui Orbán, cu democrațiile liberale moderne. Dacă acestea din urmă se bazează pe prevalența voinței majorității numerice,

---

¹¹³ B. Madlovics și B. Magyar, „Populism as a Challenge to Legal-Rational Legitimacy: The Cases of Orbán and Trump”, in *Social Research: An International Quarterly*, vol. 88, n. 4 (2021), pp. 838-839.

primul „nu este în favoarea unor principii abstracte, ci în favoarea poporului” și de aceea protejează și întărește „interesele și adevărurile majorității” împotriva oricui, dacă este necesar, opunându-se susținătorilor democrației liberale¹¹⁴.

Desigur, dacă nu majoritatea poate stabili singură care sunt interesele și adevărurile ei (de vreme ce ar fi doar o „majoritate numerică”), se poate deduce – așa cum este evident în toate aceste forme de discurs politic – că o face liderul politic care reprezintă poporul, hotărând după criteriul său personal în ce constau aceste interese și adevăruri. În consecință, cine formulează critici cu privire la această decizie politică (și se îndoiește că interesele și adevărurile poporului coincid cu cele identificate din din când în când de către conducător), ar trebui considerat un dușman al națiunii, un susținător al intereselor străine și, prin urmare, străin de „adevăratele dorințe” ale „adevăratului popor maghiar”¹¹⁵. Nu există nicio modalitate de a transparentiza obiectivele și criteriile pe care liderul le folosește pentru a identifica „interesele oamenilor”, pentru că altfel „liderul” nu ar avea nicio calitate specifică sau chiar nici putere semnificativă; nu ar mai fi un „adevăr” de descoperit și ar fi jocul pur al unei dialectici politice deschise și transparente care să stabilească unde sunt situate din când în când interesele care trebuie favorizate – dar cu aceasta ne-am întoarce la „insultatul liberalism”.

Cert este că, în orice caz, „raționalitatea” care reiese din strategia politică a lui Orbán este așa doar din punctul de vedere al celui care o folosește; adică, cu alte cuvinte, se poate vorbi de „raționalitate” doar în acest caz ca o capacitate a liderilor de a înțelege clar tipul de discurs și de argumentare cel mai potrivit pentru a-și justifica alegerile în ochii publicului, care însă nu răspund neapărat unor criterii stricte de coerență.

După cum au subliniat unii specialiști, metoda de guvernare a liderului Fidesz nu presupune doar golirea „din interior” a instituțiilor liberale, pe care mulți observatori și oponenți o denunță de ceva vreme, ci și denaturarea unor instituții imateriale, dar importante, precum ideologiile sau dezbaterile rațională. Referirile lui Orbán, din ce în ce mai frecvente de-a lungul timpului, la creștinism și la valorile tradiționale ale națiunii, dacă se iese dincolo de suprafață, nu sunt în sine suficiente pentru a demonstra că în realitate se sprijină pe o ideologie precisă și structurată, deși de natură conservatoare. Sunt „sugestii” folosite liber și fără scrupule. După cum susține Anna Júlia Donáth, „ideologiile necesită un anumit nivel de coerență rudimentară a acțiunii politice, lucru care lipsește cu desăvârșire măsurilor succesive adoptate de guvern. Raționalitatea cere și mai multă coerență și, prin urmare, amenință să constrângă puterea într-o măsură și mai mare. Este mult mai convenabil să transmit mesaje care se bazează pe emoție”¹¹⁶.

Consecvența nu face parte din strategia politică a lui Orbán, deoarece ar fi o constrângere a „libertății de mișcare” pe care el pretinde că și-o creează pentru a avea suficientă putere pentru a urmări „binele comun” al țării și pentru a se apăra împotriva presupușilor dușmani ai acestui „bine”. Raționalitatea în sine, deci, riscă să stârnească discuții critice, unde discursul politic al lui Orbán își propune să tragă publicul cu totul de partea sa, rezultat pe care numai prin recurgerea la emoții îl poate obține, cu sensul ei implicit: „Voi și cu mine ne înțelegem foarte bine”.

Același specialist reflectă faptul că – în ciuda referirii constante la voința poporului – guvernul Orbán nu implică efectiv cetățenii în procesul decizional; adică, lipsește o încercare reală de incluziune participativă. Și întrucât absența participării (sau prezența limitată a acesteia) este unul dintre punctele critice ale liberalismului în impas, posibila alternativă la regimul Orbán, capabil să-i succedă la putere, trebuie să treacă printr-o democrație care să lase loc unui rol mai larg decât participarea „de jos”.

După cum spune A. J. Donáth, formele de democrație trăite de Ungaria în faza de tranziție postcomunistă (1990-2010) nu pot fi readuse la viață, și nu doar pentru că sunt „imperfecte”, ci pentru că au fost modelate după un model care se regăsea într-o perioadă de crize diverse (deși în moduri și grade diferite): a continua să ne referim în mod ideal la ele nu este o strategie câștigătoare

---

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 840.

¹¹⁵ *Idem*.

¹¹⁶ A. J. Donáth, „Absolutely Corrupted: The Rise of an Illiberal System and The Future of Hungarian Democracy”, in *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 27, n. 2 (2021), p. 17.

pentru depășirea hegemoniei impusă de Fidesz. Trebuie să ne dăm seama că în zilele noastre trăim într-o eră caracterizată de declinul autorității și de răspândirea „social media”. Nu mai putem apela la autoritatea experților pentru a da autoritate alegerilor politice, elitele nu se mai bucură de încredere necondiționată din partea cetățenilor. Este timpul să recunoaștem că poate avem de-a face cu o tendință ireversibilă, că „democrația delegării”, cu corolarele sale tehnocratice, nu mai primește consens și nici nu poate da stabilitate sistemelor politice (odinioară, dimpotrivă, a fost sinonim cu fiabilitatea și stabilitatea, în imaginarul societăților avansate).

Intoleranța față de instrumentele de intermediere (presa, care selectează știrile și stabilește ce poate fi relevant și care merită atenție, experții care intervin în dezbateri, de exemplu prin redactarea editorialelor și prin stabilirea părerii ce trebuie să avută asupra anumitor probleme, partidele și ideologiile, care indică cum se reconciliază un anumit set de întrebări politice și ce probleme ar trebui puse pe agenda politică etc.) este acum un fenomen structural și ireversibil, care trebuie luat în considerare, în ciuda pericolelor pe care le presupune. Provocarea lansată de agora „social media” trebuie acceptată. Oamenii constant „conectați la net”, care pretind să fie auziți fără a trece prin canalele tradiționale de intermediere, constituie o caracteristică a timpului nostru care nu poate fi ștearsă; dimpotrivă, poate fi folosită „pentru a implica mai mult oamenii într-o democrație cu sens”¹¹⁷.

Cu alte cuvinte, strategia pe care Anna Júlia Donáth o propune pentru a submina predominanța Fidesz și a liderului său în Ungaria și pentru a deschide un nou sezon politic este aceeași care – conform analizei sale – ar trebui aplicată în democrațiile considerate „mature”, pentru a depăși criza de neîncredere și de deconsolidare care afectează democrația în general ca model politic. Sarcina, observă cercetătorul, nu este deloc simplă: o democrație participativă solidă și credibilă trebuie să poată conta pe rolul instituțional al experților și al oamenilor competenți și vor trebui depuse eforturi pentru a reconstrui încrederea în acest tip de autoritate. Aceasta va fi probabil marea provocare a acestui deceniu, potrivit lui A. J. Donáth¹¹⁸. Pe de altă parte, numai prin promovarea unor instituții și procese participative care îmbogățesc capacitatea incluzivă a democrațiilor și le redau cetățenilor sentimentul centralității lor concrete se poate asigura un „sistem imunitar” solid¹¹⁹ care să-i plaseze cât mai mult posibil și care să-i adăpostească pe viitor de jocul cuceririi și al „golirii din interior” pe care unele forțe politice precum Fidesz îl rafinează an de an în cele mai fragile suburbii ale galaxiei democratice.

Dacă în anii tranziției postcomuniste Ungaria a arătat ca un proces de democratizare „de sus”, operat de elite într-un mod mecanic și tehnocratic, întrucât ține poporul prea departe de alegerile politice și lasă povara acestora către „instituții fără chip”¹²⁰, care este incapabil să înrădăcineze democrația în conștiința poporului – astfel încât toată construcția constituțională rafinată care ar trebui să permită cetățenilor să supravegheze valorile democratice și să verifice respectarea drepturilor și echilibrelor pe care le păstrează vii și coerent, articularea complexă a sistemului se dovedește a fi ușor ocolită (întrucât „tutorii” publici sunt demotivați, nepregătiți și dezamăgiți) și incapabili să se ferească de interpretări care trădează spiritul democrației – regimul care a caracterizat regimul maghiar după 2010 reflectat prin expresia „democrația problematică” a arătat, la rândul său, că dacă oamenii sunt invocați în mod abstract în alegerile aparent făcute în numele lor, fără a fi vreodată chemați să participe la decizii, instituțiile rămân îndepărtate (un paternalism de stil vechi înlocuiește paternalismul tehnocrației liberale) fără să fie capabile să se miște în direcția unei democrații consolidate.

Paralele

O altă temă asupra căreia s-au concentrat specialiștii este cea a posibilelor comparații la care poate fi supusă figura politică a liderului Fidesz. Ce figuri din trecut, recente sau nu, le poți aborda în mod ideal? De obicei, se analizează specificul istoriei maghiare a secolului al XX-lea: urmând

---

¹¹⁷ *Idem.*

¹¹⁸ *Ibidem*, pp. 18-19.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹²⁰ *Idem.*

această cale, poate fi Orbán comparat cu amiralul Horthy, de exemplu?

Regimul regentului Horthy – el însuși un hibrid instituțional curios, o monarhie suspendată care aștepta un rege ce nu era acolo, prelungită ani de zile (1920 până în 1944) ca o anticipare politică a lui Beckett în așteptarea lui Godot – a apărut ca răspuns de urgență la „pericolul comunist” care în mod concret apăruse în Ungaria odată cu regimul lui Béla Kun dar devenise apoi un punct indispensabil de coagulare a diverselor forțe conservatoare prezente în țară. Figura sa a fost interpretată de adversari politici și de istorici în moduri diferite și de fapt se dezvăluie ca un „Janus” nu pe deplin descifrabil în afara contextului complex și zbuciumat al Ungariei din acei ani. „Pentru istoriografia comunistă, el era un non-persoană (deși Stalin însuși îl invitase înapoi în Ungaria după al Doilea Război Mondial) iar pentru istoricii vest-europeni de după război, un aliat conștient al lui Hitler. Reabilitarea imaginii sale de lider care a adus stabilitate Ungariei după ce țara a pierdut două treimi din teritoriul său și o treime din populație [după înfrângerea sa din Primul Război Mondial] a fost inițiată de prim-ministrul József Antall în 1993, prin aducerea rămășițelor lui Horthy înapoi în Ungaria”¹²¹.

Fidesz și Orbán au avut o atitudine fluctuantă față de figura lui Horthy: au contestat alegerea lui Antall în 1993, nu i-au susținut în mod deschis reabilitarea completă, dar în unele ocazii Orbán și-a exprimat aprecierea pentru ceea ce a făcut Horthy (în 2017, a ajuns să-l numească „om de stat excepțional”¹²²), sau l-a considerat un personaj „machiavelic”, care în numele recuperării teritoriului „Ungariei Mari” a permis armatei maghiare să participe la unele întreprinderi decise de Hitler. În funcție de perspectiva pe care o alegeți pentru a-i judeca alegerile, Horthy poate părea a fi o figură tragică, care a trebuit să se aplece la niște compromisuri cu Germania lui Hitler, fără totuși să cedeze vreodată în privința unor probleme esențiale¹²³. În cele din urmă, însă, „Horthy a încercat în zadar să țină Ungaria în afara luptei pe viață și pe moarte dintre două imperii agresive, Germania și Rusia, și să salveze interesele maghiare”¹²⁴. Dimensiunea tragică ajunge, deci, să prevaleze (în interpretările istoriografice de astăzi) asupra imaginii calculatorului cinic care speră să profite de ciocnirea dintre puterile mondiale. Horthy a fost nevoit să caute o „rută maghiară” autonomă în raport cu marile aliniamente internaționale ale vremii sale, dar împrejurările au făcut acea rută prea îngustă ca să permită un spațiu excesiv de manevră. În anumite porțiuni ale acelei „creste” se poate spune cu siguranță că Horthy nu a făcut întotdeauna alegeri fericite (și, prin urmare, nu putem fi siguri că i se potrivește definiția de „excelent om de stat”, formulată hazardat de Orbán), dar figura sa rămâne totuși distinctă de cea a adevăraților „călăi” ai vremii (cei care, pe scurt, au planificat în mod conștient și au încercat să justifice pe plan ideologic ororile și teroarea).

Dacă se poate face o paralelă între rolul asumat istoric de Horthy și cel pe care și-l croiește liderul Fidesz, poate fi vorba de încercarea acestor doi lideri atât de îndepărtați în timp de a lua act de dezamăgirile colective ale țării¹²⁵, de ambițiile sale frustrate și, în consecință, să servească drept punct de referință pentru un discurs politic bazat pe o declarație explicită de extraneitate față de „curențele majore” ale politicii internaționale ale vremii lor. Nu întâmplător, așadar, retorica publică de astăzi din Ungaria leagă uneori aceste „puncte” îndepărtate în timp pentru a prezenta imaginea unei țări tratată nedrept de istorie, care rămâne așadar în credit moral și politic, știind însă foarte bine că nimeni nu va fi dispus, dincolo de granițele națiunii, să o recunoască. Toate acestea contribuie în mod evident la întărirea retoricii maniheo-populiste a „noi” versus „ei”.

Dacă, după cum notează Hans-Georg Heinrich, istoria recentă a Ungariei este străbătută de trei lideri longevivi (Horthy, Kádár și Orbán), se poate observa că aceștia au vizat un model autoritar

---

¹²¹ H-G. Heinrich, „From Horthy to Orbán: Neo-Authoritarianism in Hungary”, in J. J. Wiatr (ed.), *New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century*, Verlag Barbara Budrich, Opladen-Berlin-Toronto 2019, p. 110.

¹²² *Ibidem*, p. 111.

¹²³ *Idem*. Deși au existat tendințe antisemite în forțele politice și-n opinia publică maghiară de la căderea regimului Kun și deși au existat deportări izolate ale evreilor, de ex. în 1941, „Horthy nu a plănuit niciodată o campanie de exterminare ca cea a Germaniei naziste și a făcut pact cu diavolul pentru a câștiga timp”.

¹²⁴ *Idem*.

¹²⁵ Pentru a rezuma schematic: *Tratatul de la Trianon* din 1920 în cazul lui Horthy și eșecul „promisiunilor din 1989” în cazul lui Orbán.

de management al puterii, dar plecând de la situații politice foarte diferite. Pe scurt, dacă „Horthy și Kádár au fost nevoiți să acționeze condiționat de constrângeri politice și economice grave, Orbán a recurs la stratagema exagerării amenințărilor pentru a-și legitima stilul autoritar de guvernare”¹²⁶. Pe de altă parte, Horthy și Kádár, deși nu erau tirani însetați de sânge sau totalitari, au reprimat sever opoziția. Orbán poate concepe instrumente pentru a șantaja adversarii sau pentru a-i priva de canale de comunicare și pentru a le face acțiunile ineficiente, dar cu siguranță nu îi persecută prin arestări sau torturi arbitrare. „Cu toate acestea, cei trei lideri sunt comparabili ca popularitate: evident, ungurii le-au creditat încercările de a crea stabilitate, predictibilitate și continuitate. Cu toate acestea, în ambele cazuri, societatea era, la fel ca liderii ei, într-o stare de negare: ei au refuzat să realizeze că lumea s-a schimbat. În mod similar, fanteziile despre o întoarcere a «Ungariei Mari» incluzând teritoriile românești, ucrainene și slovace, par doar să iasă dintr-o mașină a timpului”¹²⁷.

Urmele subterane de continuitate, chiar și între timpuri și circumstanțe atât de diferite, par să susțină ideea unei „linii neîntrerupte” care duce de la Horthy la Orbán. În realitate, dacă retorica politică, ce se bazează pe un „bun simț” care se transmite din generație în generație¹²⁸, pare în unele privințe aproape neschimbată, societatea și așteptările reale larg răspândite s-au schimbat profund.

Istoricul Stefano Bottoni propune, la rândul său, o paralelă între Orbán, pe de o parte, și Nicolae Ceaușescu și amintitul János Kádár, pe de altă parte, o paralelă care în opinia sa este mult mai pertinentă decât ceea ce unii fac între liderul Fidesz și Vladimir Putin¹²⁹: „Cu Ceaușescu, Orbán împărtășește originile țărănești, cultura clanului, cultul personalității dar mai ales capacitatea de manevră în politică externă. De la mijlocul anilor ‘60 până la începutul anilor ‘80, Ceaușescu a profitat la maximum de creditul occidental, mimând o ruptură cu blocul sovietic pe care nu avea de gând să o facă. [...] Orbán împărtășește în schimb cu regimul lui János Kádár nu numai ideea unei modernizări autoritare, ci și pe cea a unui «troc» cu blocul politic de referință: Pactul de la Varșovia și Comecon pentru Kádár, NATO și Uniunea Europeană pentru Orbán. Începând cu anii ‘60, Kádár a făcut schimb de maxime concesii în politica economică cu Moscova pentru aderarea formală maximă la sistemul sovietic în politica externă și de securitate. Orbán a inversat termenii fără a afecta logica schimbului: maximă aderență la parametrii economico-financiar în schimbul dezinteresului substanțial european și american pentru politicile culturale și sociale, teritorii considerate a fi de competență națională”¹³⁰.

Dar exercițiul comparațiilor poate fi extins și mai mult. În ciuda faptului că sunt aproape din toate punctele de vedere două personalități și două modele politice foarte diferite, în opinia mea este potrivit să-l compar pe Orbán cu Gaddafi cel puțin dintr-un motiv important: Gaddafi, cu retorica sa politică, cu alegerile sale de politică externă, cu controversesele sale și propria sa imagine publică, a reușit să facă din Libia, până atunci marginală pe scena internațională, o țară crucială în echilibrul global. Cu Gaddafi, Libia a avut o vizibilitate și o relevanță pe care, odată cu căderea colonelului, a pierdut-o apoi imediat. Dincolo de conținutul specific al programului politic al lui Gaddafi (pe care nu există spațiu suficient aici pentru a intra în mai multe detalii), ceea ce este important de subliniat aici este că el a avut capacitatea de a face din Libia un caz mondial, un actor politic cu de luat în considerare și un punct de referință ca model politic (dincolo de valabilitatea lui, reiterăm). Libia în anii lui Gaddafi a căpătat o pondere politică mult mai mare decât ponderea sa economică, demografică, militară etc. Din acest punct de vedere, cazul lui Orbán este similar: cu liderul Fidesz, Ungaria, mult timp plasată la marginea politicii mondiale, a devenit un „caz” de ținut sub observație (pentru detractorii săi) sau un model pentru a aborda aspectul admirativ. Ungaria, dincolo de alte considerații, s-a ridicat la rangul de laborator politic (cum era Libia la vremea ei) și de aceea – pentru prima dată de la evenimentele din 1956 – iese din ceața în care indiferența și dezinteresul opiniei publice mondiale o învăluiseră.

---

¹²⁶ *Idem.*

¹²⁷ *Ibidem*, p. 112.

¹²⁸ Credințele bazate pe tradiție își recapătă puterea ori de câte ori deziluzia îl face pe cineva să se îndepărteze de provocările viitoare.

¹²⁹ S. Bottoni, *op.cit.*, p. 278.

¹³⁰ *Ibidem*, pp. 278-279.

Se poate face o comparație asemănătoare celei amintite – chiar dacă sunt foarte îndepărtați unul de câmpurile ideologice ale celuilalt – între Orbán și Fidel Castro, cel care a făcut din mica insulă caraibeană un „mit revoluționar” și un caz de interes mondial.

Câteva lecții de învățat

Orbán a reușit să înregistreze, ca și alți lideri „populiști”, incapacitatea liberalismului din ultimele decenii de a prezenta o perspectivă credibilă pentru prezent, capabilă să ne liniștească cu privire la viitorul comun; dar, mai mult decât aceștia, a reușit să construiască un discurs politic alternativ capabil să reprezinte aparent o alternativă neefemeră. Totuși, pariind inteligent pe limitele discursului politic liberal, el credea că poate înlocui accentul pus pe viitor – tipic liberalismului, continuu proiectat înainte, către un orizont „din ce în ce mai global” – cu referirea liniștitoare la trecut (rădăcinile creștine, tradiția maghiară, comunitatea), care nu pot constitui un „proiect de viitor”, ci doar conțin – în orice caz, într-un timp limitat – angoasele ce vin din marginile Europei, promițându-le ceea ce în lungă durată nu poate fi menținută (o modernizare – și deci o economie capabilă de creștere – care se lipsește de modernitate și de suferința ei interioară).

Pe scurt, dacă viziunea liberală asupra lumii a eșuat pe pretenția sa la infinit (adică pariul unei extinderi infinite și generalizate a posibilităților, care poate fi tradusă prin motto-ul „mai multă bunăstare pentru toată lumea de pretutindeni în lume”), care trebuie să ia în considerare din ce în ce mai mult angoasa pierderii statutului și oportunităților care se strecoară în țările industrializate (și care sună ca o negare a optimismului „liberalismului global”, bazat pe nevoia de a răsturna granițele și de a distorsiona localismele culturale, politice, religioase etc., prezentată ca o sarcină pe cât de obligatorie, pe atât de lipsită de riscuri), discursul politic elaborat de Orbán profită de punctele slabe ale discursului liberal (promisiunile pe care liberalismul nu le va putea ține) într-un mod meticulos și înțelept, dar îngăduie impulsurile nostalgice și tradiționaliste ale opiniei publice și le face instrumente retorice de coagulare a dezamăgiților în jurul proiectului său politic, cu conștientizarea că acestea nu sunt rețete reale de depășire a liberalismului sau de modificare a acestuia, ci o strategie de amânare a momentului de responsabilitate reală.

Așa cum se întâmplă uneori și în unele forme evidente de autocrație, accentul este pus pe capacitatea dialecticii și a retoricii de a distrage privirea publicului de la realitate. Punctul forte al dialecticii lui Orbán – care întunecă privirea „adeptilor” – constă în *pars destruens* al discursului politic (critica nemiloasă a ceea ce nu convinge și nu funcționează în discursul adversarilor), în timp ce *parsurile construens* este un zbor capricios al intențiilor și sugestiilor prezentate într-o formă captivantă, care par coerente și decisive doar pentru că, pe de o parte, sună familiar audienței (referiri la valori, tradiție etc.) și, pe de altă parte, pur și simplu răstoarnă raționamentul liberalismului (unde aceasta cere deschiderea granițelor, ideologia propusă de Orbán pledează pentru închiderea acestora ș.a.m.d.). Dar nu există nicio dovadă că, dacă liberalismul se găsește pe un drum fals, inversarea pură și simplă a unora dintre rețetele sale este modalitatea de a găsi drumul pe care l-a pierdut. Orbán însuși este însă mult prea pragmatic pentru a nu ști că nu „ideologia” dă indicații complete asupra politicii care trebuie implementată, întrucât ceea ce contează – din punctul de vedere al liderului Fidesz – este capacitatea de a înțelege selectiv din programul liberal ceea ce poate face mașina să „meargă” (a economiei și a consensului politic), eliminând ceea ce reprezintă un obstacol în calea obiectivelor politice ale aparatului de putere construit cu și datorită lui Fidesz. Dacă acest lucru este adevărat, ceea ce caută Orbán nu este o „soluție” la „răutățile” produse de liberalism, ci o strategie de menținere a încrederii alegătorilor, liniștindu-i constant cu privire la natura „alternativă” a Fidesz și a proiectului său politic față de inconsecvența celorlalte opțiuni în domeniu, în contextul politic maghiar.

Trebuie să ținem cont de avertismentul lui Stefano Bottoni, potrivit căruia fenomenul politic întruchipat de Viktor Orbán nu poate fi înțeles analizând în mod abstract tezele politice pe care acesta le formulează sau le susține, ci făcând referire la acțiunea sa politică concretă în contextul și în realitatea socială și politică maghiară¹³¹. Cu toate acestea, paradigma politică pe care Orbán a

---

¹³¹ *Ibidem*, p. 15: „Dacă vrem să înțelegem sensul profund al contrarevoluției antiliberale și al deglobalizării intelectuale care are loc în porțiuni importante ale Europei contemporane, [...] trebuie să ne schimbăm perspectiva pentru a

construit-o în ultimii ani constituie un caz de „creativitate” în domeniul ideologiei politice care indică, prin contrast, limitele pe care le are „forța motrice” a liberalismului și a procesului de democratizare, un proces care până acum un deceniu părea destinat să se răspândească prin contagiune de la o națiune la alta, într-un mod de neoprit și irezistibil.

Dacă este adevărat, trebuie justificate teze precum cea a Annei Júlia Donáth, pe care am amintit-o: democrația liberală – nu numai în Ungaria – nu poate fi revitalizată printr-o simplă „restaurare” a unui „fericit moment” ca cel din 1989-9190 (când paradigma ei părea irezistibilă și destinată răspândirii în întreaga lume), ci doar dacă o reînoadă decisiv purificând-o de tendințele sale tehnocratice și elitiste care nu mai răspund nevoilor vremurilor. Evident, nu este o cale simplă, strategiile și instrumentele concrete pentru a realiza această reînnoire (sau această regenerare) sunt încă în mare măsură de construit, dar este o cale care trebuie urmată cumva deoarece pare singura alternativă adevărată la răspândirea neîncrederii care acționează ca anticamera tendințelor populiste.

Traducere realizată de Sabin Drăgulin

Bibliografia

Bibliografie cu caracter general și special

ÅSLUND, Anders, *How Capitalism was built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

BIBÓ, Agnes, *Democracy, Revolution, Self-Determination. Selected Writings*, K. Nagy (ed.), Atlantic Research and Publications, New York 1991.

BOTTONI, Stefano, *Orbán. Un despota in Europa*, Salerno Editrice, Roma, 2019.

BOZÓKI, Andras, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, Budapest 1999.

LACLAU, Ernesto *On Populist Reason*, Verso, London 2005.

LACLAU, E. e MOUFFE, Chantal, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London 1985.

NAIRN, Tom, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Verso, London, 1997.

RANCIÈRE, Jacques, *Staging the People: The Proletarian and his Double*, Verso, London 2011.

REID-ROSS, Alexander, *Against the Fascist Creep*, AK Press, 2017.

TÓKÉS, Rudolf L., *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change and Political Succession, 1957-1990*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Articole și studii

ÁGH, Attila, *Partial consolidation of the east central European parties: the case of the Hungarian socialist party*, in «Party Politics», vol. 1, n. 4 (1995), pp. 491-514.

BALOGH, Éva, „Trump and Orbán on Political Correctness”, in *Hungarian Spectrum*, dic. 2016.

BOZÓKI, Andras, „Democrats against Democracy? Civil Protest in Hungary since 1990”, in Gyogy Szoboszlai (ed.), *Flying Blind: Emerging Democracies in East Central Europe*, Hungarian Political Science Association, 1992, pp. 382-397.

CORRALES, Javier, „Autocratic Legalism in Venezuela”, in *Journal of Democracy*, vol. 26 (2015), pp. 38-45.

DAWSON, Mark ed MUIR, Elise, „Enforcing Fundamental Values: EU Law and Governance in Hungary and Romania”, in *Maastricht Journal of European & Comparative Law*, vol. 19, n. 4 (2012), pp. 469-476.

DONÁTH, Anna Júlia, „Absolutely Corrupted: The Rise of an Illiberal System and The Future of Hungarian Democracy”, in *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 27, n. 2 (2021), pp. 1-22.

DUCH, M. Raymond, „A Developmental Model of Heterogeneous Economic Voting in New Democracies”, in *The American Political Science Review*, vol. 95, n. 4 (2001), pp. 895-910.

EGEDY, Gergely, „Conservatism and Nation Models in Hungary”, in *Hungarian Review*, vol. 3 (2013), pp. 66-75.

HOROWITZ, „Shale National Identity and Liberalizing Consensus in Poland, Hungary and the Czech Republic”, in *The Polish Review*, vol. 45, n. 2 (2000), pp. 197-216.

KORNAI, János, „Shifting Away From Democracy – Hungary's U-Turn”, in *Public Finance and Management*, vol. 15, n. 3 (2015), pp. 171-202.

McGUIGAN, Jim, „The Neoliberal Self”, in *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, vol. 6, n. 1 (2014), pp. 223-240.

MADLOVICS, Bálint e MAGYAR, Bálint, „Populism as a Challenge to Legal-Rational Legitimacy: The Cases of Orbán and Trump”, in *Social Research: An International Quarterly*, vol. 88, n. 4 (2021), pp. 827-855.

POGANY, Istvan, „Constitutional Reform in Central and Eastern Europe: Hungary's Transition to Democracy”, in *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 42, n. 2 (1993), pp. 332-355.

RACZ, Barnabas, *Political Pluralisation in Hungary: The 1990 Elections*, in «Soviet Studies»,

vol. 43, n. 1 (1991), pp. 107-136.

RACZ, B. e KUKORELLI, Istvan. *The 'Second-Generation' Post-Communist Elections in Hungary in 1994*, in «Europe-Asia Studies», vol. 47, n. 2 (1995), pp. 251-279.

SCHEPPELE, Kim Lane, *The Rule of Law and the Frankenstate: Why Governance checklists do not work*, in «Governance», vol. 26, n. 4 (2013), pp. 559-562.

Id., „Autocratic Legalism”, in *The University of Chicago Law Review*, vol. 85, n. 2 (2018), pp. 545-584.

SCHÖPFLIN, George Rudolf Tökés e VÖLGYES, Iván, „Leadership change and crisis in Hungary”, in *Problems of Communism*, vol. 37 (1988), pp. 23-46.

ZAKARIA, Fareed, „The Rise of Illiberal Democracy”, in *Foreign Affairs*, vol. 76, n. 6 (1997), pp. 22-43.

Resurse on line

BATORY, Agnes, „Populists in Government? Hungary's “System of National Cooperation”, in *Democratization*, vol. 23, n. 2 (2016), pp. 283-303, doi: 10.1080/13510347.2015.1076214.

GYÁNI, Gábor *Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution*, in «Europe-Asia Studies», vol. 58, n. 8 (2006), pp. 1199-1208, doi: 10.1080/09668130.

HADAS, Miklós, *The Culture of Distrust. On the Hungarian National Habitus*, in «Historical Social Research / Historische Sozialforschung», vol. 45, n. 1 [171] (2020), pp. 129-152, doi: 10.12759/hsr.45.2020.1.129-152.

HEINRICH, Georg - Hans „From Horthy to Orbán: Neo-Authoritarianism in Hungary”, in Jerzy J. Wiatr (ed.), *New Authoritarianism: Challenges to Democracy in the 21st century*, Verlag Barbara Budrich, Opladen-Berlin-Toronto 2019, pp. 100-128, doi: 10.3224/84742221.

HIDALGO, Oliver, „Religious Backgrounds of Illiberal Democracy in Central and Eastern Europe”, in *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, vol. 12, n. 1 (2019), pp. 3-21, doi: 10.20413/rascee.2019.12.1.3-21.

KÖRÖSÉNYI, András e PATKÓS, Veronika, *Liberal and Illiberal Populism. The Leadership of Berlusconi and Orbán*, in «Corvinus Journal of Sociology and Social Policy», vol. 8 (2017), pp. 315-337, doi: 10.14267/CJSSP.2017.3S.14.

MÜLLER, Werner – Jan, *The Hungarian Tragedy*, in «Dissent: A Quarterly of Politics and Culture», vol. 58, n. 2 (2011), pp. 5-10, doi: 10.1353/d.2011.0048.

NYSSÖNEN, Heino e METSÄLÄ, Jussi, „Liberal Democracy and its Current Illiberal Critique: The Emperor's New Clothes?”, in „Europe-Asia Studies”, vol. 73, n. 2 (2021), pp. 273-290, doi: 10.1080/09668136.2020.1815654.

PALONEN, Emilia, „Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary”, in *Parliamentary Affairs*, vol. 62, n. 2 (2009), pp. 318-334, doi: 10.1093/pa/gsn048.

Id., „Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary”, in *Journal of Contemporary European Studies*, vol. 26, n. 3 (2018), pp. 308-321, doi: 10.1080/14782804.2018.1498776.

PYTLAS, Bartek, „Radical-Right Narratives in Slovakia and Hungary: Historical Legacies, Mythic Overlaying and Contemporary Politics”, in *Patterns of Prejudice*, vol. 47, n. 2 (2013), pp. 162-183, doi: 10.1080/0031322X.2013.786199.

RAINER, János M., *1956: The Mid-Twentieth Century Seen from the Vantage Point of the Beginning of the Next Century*, in «Europe-Asia Studies», vol. 58, n. 8 (2006), pp. 1189-1198, doi: 10.1080/09668130600995707.

VARGA, Mihai *Hungary's “anti-capitalist” far-right: Jobbik and the Hungarian Guard*, in «Nationalities Papers», vol. 42, n. 5 (2014), pp. 791–807, doi: 10.1080/00905992.2014.926316.

WILKIN, Peter, *The Rise of 'Illiberal' Democracy: The Orbánization of Hungarian Political Culture*, in «Journal of World-Systems Research», vol. 24, n. 1 (2018), pp. 5-42, doi: 10.5195/JWSR.2018.716.

Id., *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, Norton & Company, New York 2003.

Daniel F. Ziblatt, *The Adaptation of Ex-Communist Parties to Post-Communist East Central Europe: a Comparative Study of the East German and Hungarian Ex-Communist Parties*, in «Communist and Post-Communist Studies», vol. 31, n. 2 (1998), pp. 119-137.